

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

De schenkers van Scheut. Het glasmecenaat van een kartuizerklooster, 1450-1530

Damen, M.

Publication date

2009

Document Version

Final published version

Published in

Millennium: tijdschrift voor Middeleeuwse studies

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Damen, M. (2009). De schenkers van Scheut. Het glasmecenaat van een kartuizerklooster, 1450-1530. *Millennium: tijdschrift voor Middeleeuwse studies*, 23(1-2), 78-111.
http://www.brepols.net/Pages/ShowProduct.aspx?prod_id=IS-9782503534046-1

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, P.O. Box 19185, 1000 GD Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

De schenkers van Scheut. Het glasmecenaat van een kartuizerklooster, 1450-1530

Mario Damen*

Inleiding

In Scheut, gelegen onder de rook van Brussel, vonden bij een aan een eik bevestigd Mariabeeld in 1449 een aantal wonderen plaats. Al gauw stroomden de pelgrims toe en men besloot tot het bouwen van een kapel, waarvoor de eerste steen in februari 1450 werd gelegd door niemand minder dan Karel van Charolais, de zoon van hertog Philips de Goede, later 'de Stoute' genoemd. In 1456 werd op deze plaats een kartuizerklooster gesticht, Onze Lieve Vrouw van Genade genaamd, waarin de oorspronkelijke Maria-kapel geïncorporeerd werd. Het klooster profiteerde van meet af aan van de devotionele toewijding en de financiële steun van zowel de hertogelijke familie als het stadsbestuur van Brussel. Dat hoopte, met het voorbeeld Dijon en het nabij gelegen kartuizerklooster van Champmol voor ogen, dat Brussel met de vestiging van het kartuizerklooster zou uitgroeien tot de vaste residentie van de Bourgondiërs.¹

De stedelijke interesse voor het klooster bleef beperkt tot de jaren vijftig van de vijftiende eeuw. Het klooster bleef echter bij diverse uitbreidingen en verbouwingen profiteren van de vrijgevigheid van de vorst en van de adellijke en geestelijke elite in de Nederlanden in zijn kielzog. In dit artikel probeer ik te achterhalen wie de schenkers waren van de gebrandschilderde glazen gedurende drie verschillende bouwcampagnes van het kartuizerklooster. Deze schenkingen werden doorgaans gedaan in de vorm van

* Ik dank Andrew Brown, Raymond Fagel, Sherry Lindquist en mijn collega's van de sectie middeleeuwse geschiedenis van de Universiteit Leiden hartelijk voor hun commentaar op een eerdere versie van dit artikel.

1 Zie hierover uitgebreid het artikel van Robert Stein, 'Van publieke devotie naar besloten orde' in deze bundel. M. Soenen, 'La chartreuse de Scheut, à Anderlecht', in: G. A. Despy-Meyer e.a. ed., *Monasticon belge. Province de Brabant IV-6* (Luik 1972), 1385-1404; H. van der Velden, *The donor's image. Gerard Loyet and the votive portraits of Charles the Bold* (Turnhout 2000), 184-185.

een financiële bijdrage aan het klooster en hadden een duidelijk doel. Men ging er immers van uit dat het schenken van (geld voor) glasramen als een soort van boetedoening fungeerde. Het licht dat door de glasramen scheen, zou heilzame krachten activeren, zeker wanneer de schenker in knielende houding voor een heilige was geportretteerd.² Door het goede werk en de gebeden van de kloosterlingen zou het verblijf in het vagevuur bekort kunnen worden. Een duidelijk zichtbaar object als een glasraam was bij uitstek geschikt om de herinnering aan de schenker tot in lengte van dagen levend te houden.³

Deze ruil van materiële voor spirituele goederen wordt goed verwoord in de volgende rekeningpost uit 1520, waarin ontvanger-generaal Jan Micault verantwoording aflegt voor een betaling aan een Brusselse glazenmaker:⁴

‘[...] et qu’il avoit payé à ung verrier de Bruxelles pour une verrière que mon dit seigneur Fernande avoit donnée aux chartroux dudit Bruxelles, armoyée de ses armes afin qu’il fut participant ès prières et oroisons qui se fasoient illec 26 lb.’

Ferdinand, de broer van Karel V, werd door zijn schenking opgenomen in de gebedsgemeenschap van de kartuizers. Bovendien stelde het klooster een deel van zijn ruimte, in dit geval gaat het waarschijnlijk om een glas in de pandgang, beschikbaar aan de schenker, die hierdoor in staat werd gesteld zijn persoonlijke devotie te etaleren.

Het initiatief van dergelijke glasgiften lag niet alleen bij de schenker. Gebrandschilderd glas was veel duurder dan blank glas en doorgaans beschikten kerken en kloosters niet over voldoende kapitaal om dit zelf te financieren.⁵ Deze instellingen waren dan ook actieve fondsenwerfers die herhaaldelijk aanklopten bij mogelijke geldschietters.⁶ Vaak werden tussenpersonen ingeschakeld die konden bemiddelen bij schenkingen. Hoge edelen en geestelijken, patriciërs en ambtenaren vervulden een cruciale rol bij het verwerven van glasramen voor kloosters of kerken die zich in hun heerlijkheid, woonplaats of ambtsgebied bevonden. Zij beschikten over de juiste contacten en konden deze

2 M.H. Caviness, *Stained glass windows*. Typologie des sources du Moyen Âge occidental 76 (Turnhout 1996) 58–59.

3 T. van Bueren, W.C.M. Wüstefeld, *Leven na de dood. Gedenken in de late middeleeuwen* (Turnhout 1999), 24–32; O.G. Oexle, ‘Die Gegenwart der Toten’, in: H. Braet, W. Verbeke ed., *Death in the Middle Ages*. Mediaevalia Lovaniensia. Series 1. Studia 9 (Leuven 1983), 19–77, aldaar 29; I. Silber, ‘Gift-giving in the great traditions: the case of donations to monasteries in the medieval west’, *Archives européennes de sociologie* 36 (1995), 209–243, aldaar 215–216. Zie voor de motieven van schenkingen aan het kartuizerklooster bij Geertruidenberg J.G.M. Sanders, *Waterland als woestijn. Geschiedenis van het kartuizerklooster ‘Het Hollandse Huis’ bij Geertruidenberg 1336–1595* (Hilversum 1990), 75–77.

4 Archives Départementales du Nord, Rijsel, Serie B, Chambre des Comptes (hierna ADN B), 2294 f. 274r. Vertaling: en dat hij 26 lb. had betaald aan een glazenmaker te Brussel voor een glasraam, met daarin het wapenschild van Ferdinand, dat deze had gegeven aan de kartuizers te Brussel, opdat hij deel zou uitmaken van de gebeden die ze daar deden.

5 Voor een glasraam voor het Brusselse karmelietenklooster rekende een glazenier in 1438 negen stuivers per voet voor ‘gescrevene gelas’ en twee stuivers per voet voor ‘ongescrevene gelas’. Algemeen Rijksarchief, Brussel, Rekenkamer Brabant (hierna ARAB, RK), inv. nr. 2411–2 f. 78r.

6 Zie voorbeelden in M. Damen, ‘Vorstelijke vensters. Glasraamschenkingen als instrument van devotie, memorie en representatie (1419–1519)’, *Jaarboek voor middeleeuwse geschiedenis* 8 (2005), 140–200, aldaar 153–154.

mobiliseren als er vensters ‘aanbesteed’ moesten worden.⁷ In Scheut waren drie makelaars actief bij de verschillende bouwcampagnes: Jan van Edingen, heer van Kestergat, in de jaren vijftig van de vijftiende eeuw toen de kapel en de eerste cellen werden gebouwd; Jan Micault rond 1515 tijdens de constructie van de pandgang van het klooster; en Mercurino de Gattinara in de jaren twintig van de zestiende eeuw bij de bouw van de nieuwe kloosterkerk. Zij waren alle drie topambtenaren, Van Edingen en De Gattinara zelfs van adellijke komaf, die nauwe banden onderhielden met diverse leden van de Bourgondisch-Habsburgse dynastie. Door een nadere analyse van deze drie makelaars, krijgen we een goede kijk op het veranderende glasmecenaat van Scheut in de periode 1450-1530. De vraag is hoe de wisselwerking tussen klooster, stad, dynastie en topambtenaren dit mecenaat versterkte. Bovendien zal worden onderzocht welke rol het klooster speelde bij de vorming van netwerken tussen de verschillende partijen.

Onderzoek naar de schenkers van glasramen in de vijftiende en zestiende eeuw is geen gemakkelijke opgave. Veel van de kwetsbare gebrandschilderde glazen zijn in de loop der tijd verloren gegaan en dat geldt ook voor Scheut dat in de jaren 1578-1580 compleet verwoest werd.⁸ Toch zijn de namen van de meeste schenkers aan Scheut bekend vanwege de uitzonderlijke hoeveelheid overgeleverde schriftelijke bronnen met betrekking tot het klooster.⁹ Voor het opsporen van de glasschenkers zijn vooral van belang de kloosterkroniek van stadssecretaris Adriaan Dullaert uit 1471¹⁰, het *Liber fundationis* van prior Marcel Voet (†1487)¹¹ en de voortzetting en Nederlandse bewerking van dit werk door Jan Tourneur (†1566).¹² In het werk van Tourneur zijn uitvoerige lijsten opgenomen van de schenkers van de zestiende eeuwse glazen in de pandgang en in de nieuwe kerk. Deze lijsten leveren meer namen van schenkers op dan het meer contemporaine handschrift ‘beeldprogramma Scheut’ waarin de 93 geplande glasramen van de pandgang gedetailleerd worden beschreven.¹³ Hoe bruikbaar dat laatste handschrift ook is voor een analyse van het iconografische programma, er worden niet meer dan 23 namen van verschillende schenkers in genoemd, tegenover 43 in het handschrift van Tourneur (vgl. bijlagen 2 en 3). Naast genoemde handschriften is gebruik gemaakt van de rekeningen van de Bourgondisch-Habsburgse administratie waarin de vorstelijke schenkingen verantwoord werden. De voordelen van rekeningen bij het opsporen van

7 Zie bijvoorbeeld over de rol van Viglius van Aytta bij de aanbesteding van het gebrandschilderde glas van Philips II in de Sint-Jan te Gouda J. van Damme, ‘The donation of the Seventh Window: A Burgundian-Habsburg tradition and the role of Viglius van Aytta’, in: W. de Groot ed., *The seventh window. The King’s Window donated by Philip II and Mary Tudor to Sint Janskerk in Gouda (1557)* (Hilversum 2005), 131-145, aldaar 137-138.

8 I. Lecocq, *Les vitraux des anciens Pays Bas: l’apport du fonds Goethals de la Bibliothèque royale de Belgique. Exposition organisée à la Bibliothèque royale de Belgique du 2 septembre au 15 septembre 2002 à l’occasion du XXIe colloque international du Corpus Vitrearum (Bruxelles, 22-27 août 2002)* (Brussel 2002), 35.

9 Zie hierover meer uitgebreid het artikel van Robert Stein, ‘Van publieke devotie naar besloten orde’ in deze bundel.

10 E. Reussens ed., ‘Origine de la Chartreuse de Scheut sous Anderlecht’, *Analectes pour servir à l’histoire ecclésiastique de la Belgique* 4 (1867), 87-122.

11 Koninklijke Bibliotheek Brussel, ms. 5764

12 ‘Hoe dit convent van Ons Vrouwe van gratie der ordenen van den Chartroesen gemeenlick genoemt Tschuete es gefundeert buyten Brussele’ (ca. 1562): Koninklijke Bibliotheek (hierna KB), ‘s-Gravenhage ms. 71 G 25 (894).

13 Ministerie van Buitenlandse Zaken, Brussel (hierna MBZB), Archiefdienst dossiernr. 245. Zie verder het artikel van Yvonne Bleyerveld in deze bundel over dit handschrift.

informatie over laatmiddeleeuwse beeldragers als glasramen zijn evident: de informatie die dit type bron biedt is exact, dateerbaar en betrouwbaar.¹⁴ Jammer genoeg zijn van de schenkers uit de adellijke milieus geen bruikbare financiële documenten overgeleverd.

De kartuizers en hun weldoeners

Het leven van de kartuizers werd gekenmerkt door eenzaamheid: de monniken leefden in aparte kluisen gesitueerd aan een pandgang, ook al waren er wel gemeenschappelijk ruimtes. Toch kon zelfs de strengste orde die de kerk op dat moment kende niet zonder weldoeners. Juist de specifieke vorm van het klooster vergde, zeker in vergelijking met andere kloosters, enorme investeringen die alleen met behulp van de meest welgestelden konden worden gerealiseerd. De kartuizers waren aantrekkelijk voor schenkers uit de toplagen van de samenleving vanwege het exclusieve karakter van de orde.¹⁵

Door de compartimentering van een kartuizerklooster konden de financiële lasten verspreid worden over een langere periode. Ook in Scheut was dat het geval: daar begonnen met zeven lemen cellen, gefinancierd door het Brusselse stadsbestuur. Deze werden in de loop van de vijftiende en zestiende eeuw vervangen en uitgebreid tot negentien stenen cellen.¹⁶ Hertogin Isabella van Portugal speelde vooral in de beginperiode een stimulerende rol: in 1458 stichtte zij maar liefst vier stenen cellen (A t/m D) waarvoor zij een bedrag ter beschikking stelde van 600 kronen. Bovendien financierde zij ook nog de vijfde cel E die officieel door haar zoon Karel was gesticht.¹⁷ Deze stichtingen stonden niet op zichzelf; tijdens haar leven zou zij maar liefst twaalf cellen in vijf verschillende kartuizerkloosters stichten. Vrijwel alle stichtingen hingen samen met specifieke gebeurtenissen. Het overlijden van haar tweede zoontje Joost in augustus 1432 was voor haar aanleiding om twee cellen in het kartuizerklooster te Champmol te financieren. Na de geboorte van Karel, op 11 november 1433, lieten Philips en Isabella bovendien vastleggen dat zij in dat klooster begraven wilden worden. Eerder dat jaar had Isabella twee cellen gesticht in het kartuizerklooster te Bazel, waar toen het concilie werd gehouden. De andere twee kloosters waarvan tot nu bekend was dat er stichtingen van Isabella waren, waren de kartuis van Gosnay in 1435, en die van Montrenaud in 1438. Deze fundaties

14 Zie hierover mijn artikel over vorstelijke glasraamschenken dat grotendeels op informatie uit rekeningen is gebaseerd: Damen 2005, 143-151. Het opsporen van geschonken glasramen via rekeningen werd al eerder met succes gedaan zowel vanuit het gezichtspunt van schenkers, bijvoorbeeld de heren van Voorne en de Utrechtse kapittels, als vanuit het perspectief van de ontvangende instelling, bijvoorbeeld de cisterciënzerkloosters Leeuwenhorst (Noordwijk), en Onze-Lieve-Vrouwenberg (Ijsselstein). Zie hierover: A.A. Arkenbout, 'De heren van Voorne als opdrachtgevers van 15de eeuwse glasschilderkunst', *Rotterdams jaarboekje* (1967), 121-138; G. de Moor, 'Schenkers van glasramen aan de abdij Leeuwenhorst bij Noordwijk (erhout) in de zestiende eeuw', *Jaarboek van het Centraal Bureau voor genealogie* 45 (1991), 41-98; L. van Tongerlo, 'De glazen van de Cisterciënserkloosterkerk te Ijsselstein en hun schenkers', *Jaarboek Oud-Utrecht* (1982), 18-42; eadem, 'Glasschenken van de Utrechtse kapittels. Een verkenning in relatiekaders', *Nederlands kunsthistorisch jaarboek* 37 (1986), 151-174.

15 S.C.M. Lindquist, *Agency, visuality and society at the Chartreuse de Champmol* (Aldershot 2008), 190-191.

16 Zie 'De groei van Scheut' van Robert Stein in deze bundel.

17 KB 5-Gravenhage ms. 71 G 25 f. 158r-v.

waren gerelateerd aan het congres van Atrecht in de zomer van 1435 waarop zij een niet te onderschatten politieke rol speelde.¹⁸

Welke motieven zouden Isabella en Karel gehad hebben om juist in 1458 het klooster zo ruimhartig te begunstigen? Allereerst moet worden vastgesteld dat het Bourgondische vorstenhuis niet het enige was dat de kartuizers een warm hart toedroeg. Ook in Engeland richtte de koning zijn aandacht specifiek op enkele strenge orden. Hendrik V stichtte in 1414 het kartuizerklooster van Sheen, ten westen van Londen, en kort daarna het nabij gelegen brigittinnenklooster van Syon. Deze stichtingen werden volgens J. Catto 'powerhouses of intercessory prayer for the realm of England and the focus of orthodox guidance for the personal religion of the laity'.¹⁹ De aandacht van de vorst voor deze strenge orden zou als leidraad moeten dienen voor zijn onderdanen en, meer in het bijzonder, zijn dienaren. Als zij volgens het voorbeeld van de kartuizers zouden leven en besturen, dan zou dat de openbare orde ten goede komen, en daarmee de vorst die het openbaar belang immers personifieerde.²⁰

Er was een lange traditie van verbondenheid van de Bourgondische dynastie met de kartuizers. Karels grootmoeder Margareta van Male had de eerste steen gelegd van de kartuis te Champmol, het klooster dat het mausoleum moest worden van de Bourgondische dynastie. Richard Vaughan schat dat Philips de Stoute hieraan 150.000 frank besteedde wat het tot een van de kostbaarste projecten van zijn regering maakte. Voor het toezicht op de bouw richtte hij een aparte commissie op en de beste architecten, beeldhouwers en schilders werden ingehuurd om het klooster een schitterend aanzien te geven.²¹ Voor Scheut kan een dergelijke inspanning door Philips de Goede niet worden vastgesteld. De financiële bijdragen voor de daadwerkelijke bouw van Scheut in de beginjaren kwamen vooral van het Brusselse stadsbestuur en niet zozeer van de hertogelijke familie. Terwijl Philips in 1456–1458 bouwsubsidies verstrekke aan diverse bedelordekloosters in de Nederlanden, ontbreekt voor directe financiële steun aan Scheut ieder spoor.²² Scheut was vooral een 'project' van zijn zoon en echtgenote.

De stichtingen van de cellen door Isabella vielen precies in een periode waarin de verhoudingen binnen de hertogelijke familie zeer gespannen waren. In januari 1457 was het in Brussel tot een confrontatie gekomen tussen hertog Philips de Goede en zijn zoon Karel toen deze laatste weigerde om Philips van Croÿ tot zijn derde kamerheer te benoemen. Karel verzette zich tegen de uitbreidende macht van de Croÿ-clan aan het Bourgondische hof, zeer tot ongenoegen van zijn vader. De ruzie leidde tot een lang-

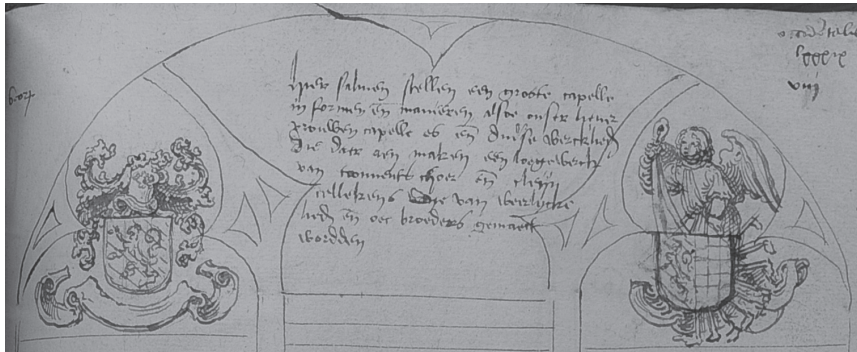
18 M. Sommé, *Isabelle de Portugal, duchesse de Bourgogne. Une femme au pouvoir au XVe siècle* (Villeneuve d'Ascq 1998), 50, 454, 463–467. Sommé had geen harde bewijzen voor de stichtingen te Scheut en vermoedde alleen (maar ten onrechte) dat deze hadden plaatsgevonden na 1467.

19 J. Catto, 'The burden and conscience of government in the fifteenth century', *Transactions of the Royal Historical Society* 17 (2007), 83–99, aldaar 96–97.

20 Zie in dit kader ook A.G. Jongkees, *Staat en kerk in Holland en Zeeland onder de Bourgondische hertogen* (Groningen / Batavia 1942), 246–257.

21 R. Vaughan, *Philip the Bold. The formation of the Burgundian state* (Cambridge 1962), 202–205, 235.

22 ADN B 2026 f. 335r–v en 2030 f. 291v–292r: giften van 30 tot 80 pond (van 40 gr.) aan de dominicanerkloosters van Rijsel, Gent en Atrecht en aan het francianerklooster van Hesdin. Schnerb constateert dat Philips de kartuizers van Champmol, Gent, Gosnay en Doornik begunstigde. B. Schnerb, 'La piété et les dévotions de Philippe le Bon, duc de Bourgogne (1419–1467)', *Académie des inscriptions et belles-lettres* (2005), 1319–1344, aldaar 1343.

Afb. 1a-b-c: Details van de tekening van een glasraam voor de pandgang van Scheut met daarop aangegeven hoe de schenkers en hun wapenschilden moesten worden afgebeeld. MBZB, dossiernr. 245 f. 89. Achter de geknielde ridder staat Johannes de Doper, achter zijn vrouw de heilige Franciscus. Hun namen zijn nog onbekend, hun wapens nog niet geïdentificeerd

durige verwijdering tussen vader en zoon. Bovendien koos Isabella van Portugal partij voor haar zoon en trok zij zich vanaf die tijd terug op haar kasteel te Motte-au-Bois.²³ Ondanks het conflict wijst het itinerarium van vader en zoon er op dat zij gedurende langere periodes tegelijkertijd in Brussel aanwezig waren: van januari tot en met maart, in juni en in oktober 1457; en in mei en juni 1458. In die laatste maand was Philips ziek geworden en heeft Isabella hem opgezocht te Brussel.²⁴ Het is verleidelijk om de schen-

23 R. Vaughan, *Philip the Good. The apogee of Burgundy* (Londen 1970), 338-341; Sommé 1998, 44-46,

24 H. Vander Linden, *Itinéraires de Philippe le Bon, duc de Bourgogne (1419-1467), et de Charles, comte de Charolais (1433-1467)* (Brussel 1940), 365-387; Sommé 1998, 46.

kingen van moeder en zoon aan Scheut te interpreteren in dit kader. Waren deze mischienen bedoeld om een herstel van de familieverhoudingen te bewerkstelligen en de genezing van de hertog af te smeken?

Hoewel schilderijen en andere beelden zoals die op gebrandschilderde glazen volgens de reglementen van de orde de concentratie op het gebed zouden verstoren, waren ze in de praktijk wel degelijk in kartuizerkloosters te vinden. Zelfs de kartuizers opereerden niet geheel geïsoleerd van de wereld en hadden te maken met gulle gevers uit de kringen van hof, adel en patriciaat. Natuurlijk moesten de kartuizers iets tegenover de gunstbewijzen van hun weldoeners kunnen stellen, zoals het bieden van een begraafplaats en gebeden voor het zielenheil. Zeker op de glazen in de pandgang van Scheut was er naast en boven de geknielde portretten van de schenkers voldoende ruimte voor de specifieke devoties van de kartuizers (zie afb. 1). Vanwege de dubbele functie van de beelden op de glazen – memorie en zielzorg enerzijds, devotie anderzijds – konden de kartuizers deze toch toelaten binnen de kloostermuren.²⁵

De glazen in het klooster waren in theorie voor een beperkt publiek te zien. Ook al was een deel van de kerk toegankelijk voor leken, alleen de leden van de kloostergemeenschap konden de rest van het klooster, zoals de later te bouwen pandgang, betreden. Het ging de schenkers op het eerste gezicht dus niet zozeer om het tonen van de vrijgevigheid en vroomheid aan een publiek van kerkgangers maar veel meer om devotio-nale en commemoratieve motieven. Toch bestaat de indruk dat kartuizerkloosters geen hermetisch gesloten vestingen waren en dat een select publiek wel degelijk toegang had. Zo had hertog Arnold van Gelre (1410–1473) een eigen cel in de Arnhemse kartuis Monnikhuizen, het mausoleum van de Gelderse hertogen uit het huis Gulik.²⁶ De kartuizers van Champmol, of in ieder geval de prior en de procurator, kwamen regelmatig in contact met het hertogelijk paar en de leden van hun hofhouding, maar ook andere bezoekers van adellijke komaf en pelgrims kwamen in het klooster. Alleen al het bestaan van een gasthuis voor bezoekers en de aanwezigheid van 72 stoelen in het monnikenkoor en 25 stoelen in het lekenkoor, terwijl het klooster voorzag in een populatie van 25 monniken en 5 lekenbroeders, duidt er op dat de regels van de orde misschien niet altijd even strikt werden nageleefd.²⁷

Ook in Scheut werd de scheiding tussen monniken en leken niet streng gehandhaafd. De kartuizers stelden bijvoorbeeld de pandgang als begraafplaats voor leken ter beschikking (zie hieronder). Dit zou toch moeten betekenen dat de familie het graf van een dierbare af en toe kon bezoeken. Verder was er een gastenverblijf en het was zelfs voor sommige gefortuneerde lieden mogelijk om langere tijd in het klooster te verblijven. Mercurino de Gattinara bijvoorbeeld resideerde samen met twee dienaars tussen 25 augustus 1517 en begin mei 1518 in het klooster. De topambtenaar van Karel V ging zelfs gekleed in een witte habijt ‘alsof hij religieus hadde geweest’.²⁸ Wie genoeg geld en

25 L. Zuidema, ‘Weerspiegeling van twee leefwerelden. Het Delftse kartuizerklooster en het drieluik met de familie van Beesd’, *Madoc* 18 (2004), 260–270; Lindquist 2008, 26–27.

26 G. Nijsten, *In the shadow of Burgundy. The Court of Guelders in the Late Middle Ages* (Cambridge 2004), 84, 281.

27 Lindquist 2008, 98–100, 191–192, 196–197.

28 KB 's-Gravenhage ms. 71 G 25 (894), f. 137r.

sociaal prestigie had, kon zich, dood of levend, inkopen in het klooster. Het is nu de vraag hoe het klooster glasschenkers wist aan te trekken.

Jan van Edingen en de glazen in de kapel (1456-1460)

Jan van Edingen, ridder en heer van Kestergat, gelegen ten zuid-westen van Brussel, was afkomstig uit een zijtak van het adellijke geslacht Edingen (Enghien) dat opereerde in het grensgebied van Henegouwen en Brabant. Net als zijn vader Engelbert – die in oktober 1415 te Azincourt om het leven kwam – zocht hij zijn huwelijkspartner binnen het Brusselse patriciaat. In en rond Brussel verwierf Van Edingen diverse (leen)goederen en ambten.²⁹ Toen Philips de Goede in 1430 de hertogelijke titel in Brabant verwierf, benoemde hij Van Edingen tot amman van Brussel. Hij zou het ambt tot 1461 bekleden en het zou vervolgens overgaan op naaste familieleden.

De ammanie van Brussel was een van de zes administratieve eenheden van het hertogdom. De amman was in zijn ambtsgebied – de omgeving van Brussel – verantwoordelijk voor de handhaving van recht en orde waarbij hij namens de hertog de beschikking had over de hoge rechtspraak.³⁰ Bovendien kon hij namens de vorst de schepenen in de dorpen benoemen, terwijl hij in Brussel optrad bij de verkiezing en benoeming van de nieuwe schepenen.³¹ Vanaf 1451 wordt Van Edingen vermeld als hofmeester in de hofordonnanties³² en Philips de Goede benoemde hem in 1455 zelfs tot lid van de Raad van Brabant, het hoogste gerechtshof van het hertogdom, ook al heeft hij vóór zijn aftreden als amman zijn lidmaatschap nooit geëffectueerd.³³

Van Edingen raakte al in een vroeg stadium betrokken bij het klooster in oprichting dat in ‘zijn’ ammanie zou worden gevestigd. In 1450, toen het Mariabeeld grote drommen pelgrims trok, werden de donaties aanvankelijk aan Van Edingen in zijn hoedanigheid als amman in bewaring gegeven. Met dit geld zou vervolgens de bouw van de kapel worden gefinancierd.³⁴ De familie Van Edingen was van oudsher begaan met de kartuizers. Zo was een van Jans voorvaderen, Walter II van Edingen, nauw betrokken bij de stichting van de kartuis te Herne, gelegen ten noorden van Edingen en niet ver van Kestergat, het oudste kartuizerklooster van de *Provincia Theutonie*. Jans grootouders wer-

29 R. Goffin, *Genealogies Enghiennoises I. La maison d'Enghien* (Grandmetz 1963), 132-136. Terwijl zijn vader Engelbert gehuwd was met Isabella de Hertoghe was Jan zelf getrouwd met Maria de Mol.

30 H. Coppens, 'Meierijen en kwartieren', in: R. van Uytven e.a. ed., *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Brabant en Mechelen tot 1795* (Brussel 2000), 635-637, 649, 662-663. De ammanie bestond naast de stad Brussel in de vijftiende eeuw uit zes meierijen: Asse, Kampenhout, Kappelle-op-den-Bos, Merchtem, Sint-Genesius-Rode, Vilvoorde en het Land van Gaasbeek.

31 De hertog gaf het ambt van amman zelfs levenslang aan Jan van Edingen en zijn zoon Lodewijk met het recht om een nieuwe amman te benoemen en een plaatsvervanger. Nog jarenlang zouden directe familieleden van Jan het ambt bekleden, overigens tot groot ongenoegen van het Brusselse stadsbestuur. A. Henne, A. Wauters, *Histoire de la ville de Bruxelles II* (Brussel 1845), 260-261; R. Stein, *Politiek en historiografie. Het ontstaansmilieu van Brabantse kronieken in de eerste helft van de vijftiende eeuw*. *Miscellanea Neerlandica* 10 (Leuven 1994), 214.

32 Zie de database *Prosopographia Curiae Burgundicae (1407-1477)*, idnr. 1588 op www.dhi-paris.fr.

33 P. Godding, *Le Conseil de Brabant sous le règne de Philippe le Bon (1430-1467)*. Académie Royale de Belgique. *Classe des lettres et des sciences morales et politiques* 19 (Brussel 1999), 92.

34 J. Calbrecht, *Geschiedenis van het Genadeoord van O.L. Vrouw van Gratie te Scheut* (Brasschaat 1938), 11, 18. A. Brown, G. Small, *Court and civic society in the Burgundian Low Countries c. 1420-1530* (Manchester 2007), 246.

den er begraven.³⁵ Het staat buiten kijf dat Van Edingen als geen ander in staat was om zowel op lokaal niveau als in de hogere regionen van de Bourgondische staat mensen en middelen te mobiliseren voor het nieuwe kartuizerklooster te Scheut.

Van Edingen, 'in dien tijdt die meeste vriendt van desen cloostere' volgens Tourneur, stelde alles in het werk om de vestiging van het klooster in zijn ammanie tot een succes te maken, onder andere door te bemiddelen bij de prior van Herne.³⁶ Op 30 oktober 1456 bezochten op zijn initiatief Philips de Goede, diens zoon Karel en de Franse kroonprins Lodewijk het in aanbouw zijnde klooster. De hertog deed bij die gelegenheid de toezegging van een jaarlijkse levering van 400 ezelslast hout en drie kuilen houtskool afkomstig uit het Zoniënwood. Het was, met de winter op komst, een belangrijke bijdrage aan de brandstofvoorziening in het klooster, met name in de keuken, de bakkerij, de brouwerij en ter verwarming van de cellen.³⁷ De kartuizers verplichtten zich in ruil voor deze 'aelmoessen' de hertog en hertogin van Brabant en hun opvolgers op te nemen in hun gebeden.³⁸ Zij maakten voor de te leveren tegenprestatie geen onderscheid in een duidelijk zichtbare goede daad als de schenking van een glasraam en een veel onzichtbaarder goed werk als de schenking van zoiets praktisch als brandhout.

Mogelijk heeft Karel van Charolais tijdens het bezoek in oktober 1456 een glasraam toegezegd; in april 1457 werd 42 pond aan de Brusselse glazenier Joris van Peursen betaald voor een 'grande voirrière' (groot glasraam) in de kapel. In datzelfde jaar, toen hij de kapel maar liefst 22 maal bezocht, schonk hij bovendien een votiefigif in de vorm van een zilveren valk. Het grote glasraam kwam op de centrale plaats achter het altaar met het Mariabeeld dat daar inclusief boomstronk was neergezet. Volgens Van der Velden wijst dit alles erop dat Karel Onze-Lieve-Vrouwe van Scheut zelfs als zijn persoonlijke beschermvrouwe beschouwde.³⁹

Karels schenking was echter niet voldoende om aan de behoefte aan glazen van de kerkmeesters van de kapel te voldoen. Adriaan Dullaert verhaalt uitgebreid over de installatie van 'hoge en brede glasramen, ambachtelijk beschilderd met afbeeldingen van

35 Goffin 1963, 130; Sanders 1990, 16.

36 KB 5-Gravenhage ms. 71 G 25 (894), f. 58r-59r, 102v. Tourneur legt Van Edingen de volgende woorden in de mond: 'Ick kenne ende weet dat die ordene van den chatroisen es zeere eerlick ende bequaem ende ick weet gheen ordene in der werelt die ic liever hebbe die die plaetse sal hebben dan die zelve ordene'.

37 Over het bezoek en Van Edingens rol hierbij zie KB 5-Gravenhage ms. 71 G 25 (894), f. 102v-103r en Soenen 1972, 1400. Zie het afschrift van deze toekenning in Algemeen Rijksarchief, Anderlecht, Kerkelijk Archief (hierna ARAA, KA), inv. nr. 11589 f. 62v-63v: er waren vele 'gebreken van nootdorsten' maar zij hadden het meeste behoefte om 'versien te wesen van berningen in houte ende colen, beide voir huere koeken, backerie ende brouwerie ende voir huere personen in hueren cellen, beide 7 dage ende nachte als hen des van noode behouft te wermen'. Bij de schenking werd overigens expliciet vermeld dat deze inging tegen de hertogelijke bepaling dat er geen goederen geschonken mochten worden uit het woud. Volgens Tourneur heeft Van Edingen nog gezorgd voor de bevestiging en continuatie van de schenking onder Karel de Stoute (dat moet in 1467 zijn geweest).

38 ARAA, KA inv. nr. 11589 f. 63r: '(...) opdat wij ende onse erven ende nacommelingen te voidere deylachtich moegen werden aller der godliker diensten ende goeder wercken die in onsen voirs. goidshuysse voirtaen selen werden begaen hebben voir ons, onse erven ende nacommelingen, hertogen ende hertogynnen van Brabant'.

39 J. Helbig, *De glasschilderkunst in België. Repertorium en documenten I-II* (Antwerpen 1943-1951), nr. 1724; Van der Velden, *The donor's image*, 184-185; en H. van der Velden, 'Karel de Stoute op bedevaart: de aanschaf van pelgrimstekens door de graaf van Charolais', in: H.J.E. van Beuningen e.a. ed., *Heilig en profaan 2. 1200 Laatmiddeleeuwse insignes uit openbare en partiële collecties* (Rotterdam 2001), 234-241, aldaar 236-237. De valk kostte overigens bijna evenveel als het glas, te weten 39 lb. 18 s.

heiligen en representaties en de wapens van de schenkers'. De afbeelding van wapenschilden was cruciaal voor het herkennen van de schenkers door het publiek. Dullaert maakt in zijn beschrijving onderscheid tussen het 'choro beatae Mariae' en het 'choro fratrum', het koor van de Heilige Maria en het monnikenkoor.⁴⁰ Beide ruimtes waren gescheiden door een muur met een deur in het midden om de kartuizers af te scherm van de pelgrims.⁴¹ In het koor met het Maria-altaar kwamen zeven glazen (zie bijlage 1). Het centrale glas van Karel werd geflankeerd aan de zuidkant door glazen van Jan van Edingen, Jan van Poitiers (†1475), heer van Arcis en kamerheer van Philips de Goede, een niet nader genoemde Portugese edelman ('nobilis') uit de familie van hertogin Isabella en Peter de Villa uit Piemonte, 'nobilis et graciosus juvenis', die al vanaf de jaren veertig als bankier in Brabant en Vlaanderen actief was.⁴² Aan de westzijde traden op als weldoeners meester Monfrandus Alaert en de Brusselaars Willem Pape, 'nobilis', en Johannes Blankaert, 'mercator', die samen een glas schonken.

In het koor van de kartuizermonniken werden zes glazen geschonken met aan de zuidkant glazen van Dullaert zelf en zijn vrouw Catharina Bogaerts (zie afb. op p. 16 van dit nummer), geflankeerd door glazen van de moeder en de grootmoeder van zijn vrouw.⁴³ Zijn schoonfamilie was dus in drie generaties vertegenwoordigd in de kerk hetgeen de glazen de aanblik moet hebben gegeven van een memorietafel. Aan de westkant werden twee glazen geïnstalleerd, het ene namens de slagers Jan van Leuven en Jan Mosselman en het andere namens Joost Simons, van het gilde van de klerken. Boven de deur, die het monnikenkoor met het Mariakoor verbond, werd een rond glas geschonken door Jan Cambier, ontvanger van de kapel, voormalig burgemeester van Brussel en een goede vriend van Dullaert die hem kwalificeert als 'vir prudens, litteratus et astrologus'.⁴⁴

Er was dus een scheiding tussen enerzijds de glazen ter ere van het Mariabeeld, voornamelijk geschonken door lieden uit de hofhouding en het Bourgondische bestuursapparaat, en anderzijds de glazen voor het koor van de kartuizers, geschonken door Dullaert c.s. en andere leden van het Brusselse patriciaat. Met andere woorden, de schenkers werden letterlijk gescheiden op basis van hun sociale positie. Mogelijk had

40 '(...) altas et latas fenestras vitreas artificiose cum imaginibus sanctorum et repraesentationibus ac armis donatarum depictas'. Zie voor dit citaat en de opsomming van de schenkers Reussens 1867, 98–100. Ook: Helbig 1943, nr. 1725; Calbrecht 1938, 20–21; Brown, Small 2007, 247–248 en R. Pottie, *Architectuur in dienst van een levenswijze. De kartuis van Scheut bij Brussel* (onuitgegeven proefschrift; Gent 1977), 123.

41 Pottie 1977, 144–145.

42 De invloed van hertogin Isabella is duidelijk zichtbaar. Niet alleen had een familielid een glas geschonken maar ook met Jan van Poitiers had zij een relatie vanwege diens huwelijk met Isabella de Sousa, een adellijke Portugese dame die deel uit maakte van haar gevolg. Sommé 1998, 280–281. Opmerkelijk genoeg kon Dullaert zich de naam van de Portugese edelman niet meer herinneren of reconstrueren aan de hand van heilige en wapenschild. Zie over de identificatie van deze Peter de Villa, zoon van Domenicus, G. Bigwood, *Le régime juridique et économique du commerce de l'argent dans la Belgique du Moyen Âge* (Brussel 1921), 252 en D. De Vos, *Rogier van der Weyden. Het volledige oeuvre* (Antwerpen 1999), 216. Hij was in 1462 lid van de Brusselse Heilige Kruis broederschap en was waarschijnlijk de opdrachtgever van twee altaarstukken, in Brussel vervaardigd en geschonken aan de door hem gesticht Job-kapel in de Sant'Agostino-kerk te Chieri. Brown, Small 2007, 248 vergissen zich bij de opsomming van de schenkers door het lid van Isabella's familie gelijk te stellen aan Peter de Villa.

43 Zie bijlage 1. Het ging om 'tres fenestras vitrae, aequales forma [...] cum repraesentationibus personarum donatricum'. Reussens 1867, 99.

44 Reussens 1867, 99–100.

het ook te maken met het verschil in de initiële belangstelling van beide schenkersgroepen: terwijl Karel en de hem omringende getrouwen en relaties zich met hun glazen richtten op de Mariadevotie en het volk dat daarop af kwam, lag de interesse van het patriciaat meer bij de kartuizers. De glazen bij het Mariabeeld hadden een veel duidelijkere publieke functie dan de glazen in het koor van de broeders.

Over Van Edingens betrokkenheid bij de hertogelijk familie is reeds het nodige gezegd. Ook voor zijn relatie met de overige schenkers zijn aanwijzingen. Tourneur vermeldt dat Van Edingen de ‘patroon ende beminden heere’ was van Adriaan Dullaert, de grote animator achter de stichting van het klooster.⁴⁵ Willem de Pape stamde uit een Brussels patriciërs-geslacht en was diverse malen schepen.⁴⁶ De Pape moet Van Edingen uit het politieke en sociale leven van Brussel gekend hebben. Mogelijk schonk hij zijn raam ter nagedachtenis van zijn echtgenote Maria van Karloo die in 1455 was overleden. Verder was er een glas van Monfrandus Alaert. Deze Gentse poorter was net als Van Edingen actief in het Bourgondische staatsapparaat. Sinds 1449 was hij namelijk procureur-generaal bij de Raad van Vlaanderen. Eind 1451 was hij echter verbannen door de Gentse opstandelingen vanwege enkele frauduleuze zaken.⁴⁷ Hij zou voor kerst 1456 overleden zijn maar Dullaert vermeldt dat hij ten tijde van de schenking (‘tempore donationis’) in functie was.

Deze configuratie van glasschenkers was zeker niet uniek. In Champmol liet Philips de Goede twee van de vensters in het koor van de kapel aanbrengen met de beeltenissen van zijn vader Jan zonder Vrees (1421) en van zichzelf (1432).⁴⁸ Over de andere glazen in het koor is niets bekend maar het is niet waarschijnlijk dat in dit vorstelijk mausoleum ook nog andere schenkers in de glazen van het koor werden gerepresenteerd. In de kartuis van Amsterdam waren meer mogelijkheden voor glasmecenaat. In de kerk van het klooster Sint-Andries-ter-Zaliger-Haven werden in 1419 maar liefst vijftien gebrandschilderde glazen geïnstalleerd. Net als in Scheut werd het meest prestigieuze glas, in de oostkant van het koor, geschonken door de vorst, te weten Jan van Beieren. Die had in datzelfde jaar het stadsbestuur van politieke kleur laten veranderen. Onder de andere schenkers zijn diverse leden van de nieuwe politieke elite te vinden. De Kabeljauwse factie maakte van de gelegenheid gebruik om het ‘klooster te gebruiken als een platform voor het etaleren van de eigen macht en [...] verhoogde status’, aldus De Melker. De parallel met Scheut, waar de partijstrijd eveneens een rol speelde, is opmerkelijk. In Amsterdam schonken ook enkele vrouwen een glas net als de plaatselijke vorstelijke vertegenwoordiger, in dit geval de baljuw van Amstelland.⁴⁹

45 KB 's-Gravenhage ms. 71 G 25 (894), f. 58r.

46 H.C. van Parys, ‘Généalogie des familles inscrites au lignage Sweerts en 1376’, *Brabantica. Recueil de travaux de généalogie, d’héraldique et d’histoire familiale pour la province de Brabant V-2* (1960), 375-558, aldaar 481-482.

47 J. Dumolyn, *Staatsvorming en vorstelijke amtenaren in het graafschap Vlaanderen (1419-1477)* (Antwerpen / Apeldoorn 2003), cd-rom, lemma Monfrout Alaerts.

48 R. Prochno, *Die Kartause von Champmol. Grablage der burgundischen Herzöge 1364-1477* (München 1996).

49 B.R. de Melker, *Metamorfose van stad en devotie. Ontstaan en conjunctuur van kerkelijke, religieuze en charitatieve instellingen in Amsterdam in het licht van de stedelijke ontwikkeling, 1385-1435* (dissertatie; Amsterdam 2002), 217-223.

Van een voortzetting van de patronage door de vorst is in het geval van Amsterdam echter niets bekend. En dat was het bijzondere van Scheut. Het klooster was weliswaar gesticht door de stad maar ook vanuit het hof was er grote belangstelling om het klooster te patroneren. Van Edingen was hierin de verbindende schakel omdat hij opereerde in beide sferen. Hierdoor konden in Scheut diverse netwerken uit de stad, het Bourgondische hof en het bestuursapparaat samenkomen. De sociale kloof werd echter niet overbrugd: hofadel en stadspatriciaat bleven ook in visueel opzicht twee gescheiden werelden. In het vervolg zien we hoe in de zestiende eeuw een nieuwe categorie van topambtenaren er wel in slaagde om een plaatsje direct naast de hofadel te bemachtigen.

Jan Micault en de glazen in de pandgang (1515–1520)

Bronnen en datering

Jan Micault doorliep een mooie carrière in de financiële sector van het Habsburgse bestuursapparaat. In 1506 begeleidde hij Philips de Schone en Karel V op hun reis naar Spanje waar hij zorg droeg voor uitgaven die zij daar deden.⁵⁰ Dat deed hij naar wens want een jaar later werd hij benoemd tot ontvanger-generaal van alle financiën van de Habsburgse Nederlanden. Hij bekleedde dit hoogste financiële ambt in de Habsburgse administratie van 1507 tot 1534.⁵¹ Micault raakte uit hoofde van zijn functie betrokken bij tal van geldschenkingen voor de vervaardiging van vorstelijke glasramen, zoals bijvoorbeeld in 1510 bij de Sint-Waltrudiskerk te Bergen, in 1512 bij de Sint-Janskerk te Gouda en in 1514 bij de Zavelkerk te Brussel.⁵² De van oorsprong Bourgondische ambtenaar vestigde zich in Brussel en integreerde er al snel. Hij verwierf diverse leengoederen in de buurt van Brussel: het huis van Heetvelde in 1512 en later ook het huis Yndevelde beide gelegen in Eppeghem. Ter bevestiging van zijn sociale promotie huwde hij een Zeeuwse adellijke dame, Lieve van Kats, dochter van Klaas Lievensz. van Kats.⁵³

Volgens Tourneur speelde Micault een cruciale rol bij het verwerven van donaties voor de gebrandschilderde glazen in de pandgang:⁵⁴

In den jaere xv^c xv als den pandt was volmaect bij den eerweerdeghen heere Mathijs, prior, es een in't convent gecomen spaceren die eerweerdighe man Jan Micault, raedt des Conincks van Spaengen ende ontfangen generael van desen landen. Doer het ingeven van God, alsoe men hoept, heeft hij gewilt datter

50 A. Walther, *Die burgundische Zentralbehörden unter Maximilian I. und Karl V.* (Leipzig 1909), 54, 79.

51 E. Aerts, H. Coppens, 'Ontvangerij-generaal van financiën. Koninklijke schatkist (1387–1795)', in: idem e.a. ed., *De centrale overheidsinstellingen van de Habsburgse Nederlanden (1482–1795) 2* (Brussel 1994), 534–546, aldaar 536.

52 Damen 2005, 195–197 en Van Damme 2005, 142.

53 A. Wauters, *Histoire des environs de Bruxelles II* (Brussel 1855), 540–542. J.Th. de Raadt, E. de Munck, *Les Micault Belges. Leurs portraits et leur histoire* (Brussel 1889), 23–25.

54 KB 's-Gravenhage ms. 71 G 25 f. 134r. Vertaling: In het jaar 1515, toen de pandgang werd voltooid door de eerbiedwaardige prior Mathijs, kwam een eerbiedwaardige man naar het klooster gelopen, te weten Jan Micault, raadsheer van de koning van Spanje en ontvanger-generaal van de Nederlanden. Door Gods ingeving, zo hoopt men, heeft hij gewild dat er glasramen gemaakt zouden worden en voor de meeste heeft hij gezorgd en laten maken.

gelassen vensteren soude gemaect worden, ende den meesten deel heeft hij besorcht ende doen maken.

Het is geen toeval dat Tourneur specifiek het jaar 1515 noemt. Twee evenementen die in de jaren 1515–1516 in Brussel plaatsvonden, hebben waarschijnlijk beslissende impulsen aan het project gegeven. Nadat Karel op 5 januari 1515 door de Staten-Generaal te Brussel meerderjarig werd verklaard, maakte hij een huldigungsreis door de Nederlanden. Op 24 januari hield hij zijn Blijde Intrede te Leuven en werd hij ingehuldigd als hertog van Brabant. Vier dagen later werd hij ook in Brussel ingezworen.⁵⁵ Ook Jan Micault was tijdens de huldigingstocht actief om de uitgaven te verzorgen die her en der in de steden werden gedaan.⁵⁶ Tijdens een dergelijke huldigingstocht kwam de gehele politieke en geestelijke elite van het hertogdom op de been om de nieuwe vorst trouw te zweren. Het moet een ideale gelegenheid geweest zijn om te bemiddelen voor glasschenkingen.

Anderhalf jaar later was Brussel opnieuw het epicentrum van het hof van de jonge vorst. Vanaf 25 oktober 1516 werd namelijk het achttiende kapittel van de ridderorde van het Gulden Vlies in de Sint-Goedele gehouden.⁵⁷ Jan Micault moet als ontvanger-generaal tijdens het kapittel actief zijn geweest voor het doen van allerhande uitgaven. Bovendien trachtte men hem te parachutereren in een bijbaantje.⁵⁸ Micault stond dus direct of via bevriende functionarissen van de ridderorde in contact met de vliesridders. Waarschijnlijk betrof Micaults bemiddeling de 22 vensters 'op d'een zijde van den pandt'.⁵⁹

De lijsten van schenkers bevestigen enerzijds dat er een kernperiode was waarin veel glazen werden gegeven (1515–1517) maar laten anderzijds zien dat diverse glazen veel later zijn geschonken. Veel van de stichters worden aangeduid met naam en functie waardoor een vrij exacte datering mogelijk is. Wat betreft het 'masterplan': daar zijn de namen bij gezet, mogelijk op het moment dat een schenker intekende voor een glas (bijlage 2). Hierin wordt Jan Ruffault bijvoorbeeld aangeduid als tesorier(-generaal), een ambt dat hij pas op 26 maart 1515 ging bekleden. Jacques Grenet wordt als tesorier van oorlog vermeld (zie afb. 2) en die zou dat ambt tot 1517 bekleden. Daarentegen wordt Eleonora hertogin van Portugal genoemd, terwijl haar huwelijk met Manuel I van Portugal pas in 1518 plaatsvond. Opvallend is dat bij glas 14 slechts vermeld wordt dat het door de 'cancelier' is geschonken, zonder naamaanduiding. Blijkbaar was de kanselier zo bekend in het klooster dat een nadere aanduiding over-

55 Henne, Wauters 1845, 325.

56 Zie ADN B 2242 passim.

57 F. de Reiffenberg, *Histoire de la Toison d'Or, depuis son constitution jusqu'a la cessation des chapitres généraux* (Brussel 1830), 293–295, 314. De bijeenkomst in de Sint-Goedele leidde overigens ook tot een belangrijke glasschenking van Karel (en Margareta) aan deze kerk. Op 23 maart 1517 kregen de kerkmeesters een bedrag van 200 lb., 'laquelle somme il (Karel) leur avoit promise en faisant en icelle église la feste de la Thoison d'Or' voor het laten maken van 'certaines verrières que lors il ordonna estre faictes et mises ou coeur de ladicté église armoiez de ses armes.' ADN B 2267 f. 281v. Zie ook Helbig 1943, nr. 356.

58 Op 23 november stelde de tesorier van de orde, Louis Quarré, voor aan het kapittel om hem tot zijn adjunct-tesorier te benoemen. Men zag toen af van een besluit omdat er nog een kaper op de kust was, te weten de audiencier Philippe Hanne-ton aan wie het ambt in een eerder stadium al beloofd was. Maar de ontvanger-generaal had machtige vrienden en op 16 maart 1517 stuurde keizer Maximiliaan persoonlijk een aanbevelingsbrief voor Micault aan zijn kleinzoon Karel. Ook al besloot men uiteindelijk om Hanne-ton te benoemen, Micault zou later alsnog het ambt gaan bekleden. De Reiffenberg 1830, 318, 331–332. Het wordt uit F. Koller, *Au service de la Toison d'or. Les officiers* (Dison 1971), 74–75 niet duidelijk wanneer hij precies het ambt heeft bekleed.

59 KB 's-Gravenhage ms. 71 G 25 (894), f. 135v.

werden opgeschreven of een memorieboek waarin de weldoeners van het klooster werden herdacht. Tournour vermeldt bijvoorbeeld bij de glazen 26 en 27 dat die geschenken waren door 'die executeuren heeren Jacobs de Croy, biscop van Camerycke'. Dat betekent dat de executeurs-testamentair pas na de dood van deze bisschop, op 15 augustus 1516, een bedrag hebben gefourneerd om deze glazen te laten vervaardigen.

De schenkers

De schenkers van de 44 glazen in de pandgang (bijlage 3) zijn grofweg in vijf categoriën in te delen:

1. zes leden van het Habsburgse huis (glazen 1 t/m 6)
2. dertien edelen (7, 8, 10, 15, 17-20, 25, 30, 34, 41, 43)
3. elf geestelijke gezagsdragers (16, 26 t/m 29, 33, 35 t/m 38, 42)
4. acht (financiële) topambtenaren uit de Habsburgse administratie (9, 11 t/m 14, 21, 31, 40)
5. zes overige schenkers (22 t/m 24, 32, 39, 44)

Deze indeling heeft natuurlijk iets willekeurig; diverse geestelijke gezagsdragers zijn afkomstig uit hoge adellijke geslachten (Croy, Van der Mark) en hetzelfde geldt voor enkele topambtenaren (Van der Noot, De Gattinara). Slechts vier glazen (4, 6, 10 en 23) werden door vrouwen geschonken.

Allereerst komt hier de vierde categorie aan bod, zogezegd de directe werkomgeving van Jan Micault. Micault wist diverse collega's in de financiële sfeer te interesseren voor een glasschenking: de tesorier-generaal⁶⁵, de tesoriers van oorlog⁶⁶, van Napels⁶⁷, van Spanje⁶⁸, alsmede een meester van de Brabantse Rekenkamer⁶⁹ waren allen bereid tot een donatie. Ongetwijfeld onderhield de ontvanger-generaal ambtshalve een geregelde correspondentie met deze ambtenaren en waren zij voor hem relatief gemakkelijk te benaderen. Het is tekenend dat tenminste vijf van deze financiële specialisten te vinden

65 Jan Ruffault, werkzaam in de Rekenkamer van Lille vanaf 1495, eerst als klerk en vervolgens als rekenmeester. Op 26 maart 1515 benoemd tot tesorier-generaal, het ambt dat hij tot 1542 zou bekleeden. Walther 1909, 80; M. Jean, *La Chambre des comptes de Lille. L'institution et les hommes (1477-1667)*. Mémoires et documents de l'École des chartes 36 (Parijs 1992), 338-339.

66 Heer Jacob Grenet, heer van Wencourt (glas 21). Hij bekleedde het ambt tot 1517, toen hij werd opgevolgd door Daniel de Clerc, familie van Karel (glas 11)?; Walther 1909, 80.

67 Karel de Clerck (of Charles le Clercq) (glas 11). Was de voorganger van Jacob Grenet (glas 21) als tesorier van oorlog, een ambt dat hij bekleedde van 1506-1511. In 1516 benoemd door Karel V als commissaris en controleur van de ambten van het koninkrijk Napels. Walther 1909, 79-80; Jean 1992, 318.

68 Niet met name aangeduid (glas 40) maar het gaat hier waarschijnlijk om Luis Sánchez, tesorier-generaal van Aragón, een ambt dat hij sinds 1505 bekleedde. Hij reisde na het overlijden van Fernando II van Aragón op 23 januari 1516 naar Karels hof te Brussel. Karel bevestigde hem in zijn ambt en Willem van Croy zette hem vanaf dat moment in om controle te krijgen over Aragón. Overleden in 1530. J. Martínez Millán, *La Corte de Carlos V. Los consejeros y los consejeros de Carlos V III* (Madrid 2000), 384-385. Het is onwaarschijnlijk dat het hier Francisco de Vargas, tesorier-generaal van Castilië vanaf 1507, betreft. Karel V bevestigde hem in dit ambt op 24 februari 1517 te Brussel maar De Vargas is voor zover bekend nooit in de Nederlanden geweest. Ibidem, 442-445.

69 Peter Boisot (glas 13). Gehuwd met Barbe van Kriekengys en in het leenbezit van het Hof ten Bossche in Groot-Bijgaarden. L. Galesloot, *Inventaire des archives de la cour féodale de Brabant II* (Brussel 1884), 236. Zijn kleindochter Maria Boisot zou huwen met Nicolaas, zoon van Jan Micault. De Raadt, De Munck 1889, 32-33.

zijn onder de donoren van de eerste veertien glazen, direct na de koninklijke familie en enkele topedelen als Willem van Croÿ (afb. 3) en Anton van Lalaing. Het sociale onderscheid dat nog zo tekenend was voor de kapel in de jaren vijftig van de vijftiende eeuw, speelde in de pandgang een minder grote rol. Micault zelf schonk het twaalfde glasraam in de pandgang, tussen de glazen van de tesorier van Napels en de Brusselse rekenmeester Peter Boisot in. Op zijn glas stonden twee scènes uit Genesis en een afbeelding van Jezus met de apostelen.⁷⁰ In de kroniek van Tourneur staat nog eens expliciet vermeld bij dit glas dat door toedoen van Micault ‘bicants alle desen voergaende vensteren gegeven zijn ende noch andere hiernaer volgende’.⁷¹

Of moeten we Tourneur hier niet al te letterlijk nemen en Micault beschouwen als een uitvoerder van een vorstelijk initiatief om Scheut voldoende glasramen te bezorgen? Hoe het ook zij, de vorstelijke schenkers kon Micault relatief eenvoudig benaderen. Hij had de gelegenheid Karel persoonlijk te leren kennen tijdens de Spanje-reis. In de periode voor 1515, toen Karel voornamelijk in Brussel en Mechelen resideerde, moet hij veel met de jonge prins in aanraking zijn gekomen. Mogelijk heeft hij hem zelfs een keer begeleid naar de kartuis te Scheut, immers op een steenworp afstand van Brussel gelegen. In ieder geval wist Micault hoezeer de Habsburgse familie hechtte aan glasraamschenkingen waarvoor hij de financiële afhandeling verzorgde. Margareta van Oostenrijk trad bij afwezigheid van haar vader en neef als landvoogdes en zwaaide de scepter over de Nederlanden (1507–1530). Zij was een belangrijke mecenas voor de kunsten en bracht dat ook tot uitdrukking in glasschenkingen.⁷² Hoewel de glasschenkingen in haar ambtsperiode uit naam van Maximiliaan of Karel werden gedaan, zal zij in de praktijk de zaken zelf hebben geregeld. Dat geldt zeker voor de uitgebreide glazen programma's in de Sint-Waltrudis te Bergen in Henegouwen (1510–1511), de Zavelkerk (1512–1514) en de Sint-Goedele (1517–1520) te Brussel en de Sint-Gommarus te Lier (1517–1519) waarop de volledige Habsburgse dynastie in beeld werd gebracht. Ook in Scheut zal dat het geval zijn geweest.⁷³

Het is dan ook niet verwonderlijk de koninklijke familie zes glazen schonk waarop stonden afgebeeld: Maximiliaan van Habsburg, zijn kinderen Margareta en Philips de Schone (†1506), en diens kinderen Karel, Ferdinand en Eleanora. Overigens zijn maar enkele van deze vorstelijke glasschenkingen voor Scheut terug te vinden in de financiële administratie. Op 20 juni 1516 ontving glazenier Nikolaas Rombouts te Brussel een bedrag van 100 lb. (van 40 gr.) voor twee ‘grandes verrières’ die hij had gemaakt in de kerken van de ‘cloistres de Gruenendalle et les chartreux lez Bruxelles’.⁷⁴ Het zou hier gaan om een glas in de kerk en niet in de pandgang. Mogelijk is dit niet goed geregistreerd in de rekening. Pas in juni 1520 betaalde ontvanger-generaal Micault in opdracht

70 MBZB, Archiefdienst dossiernr. 245 f. 12r.

71 KB 's-Gravenhage ms. 71 G 25 f. 134v. Vertaling: bijna alle hiervoor en –na genoemde glazen gegeven zijn.

72 D. Eichberger, *Leben mit Kunst, wirken durch Kunst. Sammelwesen und Hofkunst unter Margarete von Österreich, Regentin der Niederlande* (Turnhout 2002), 45–152; Y. Vanden Bemden, *Les vitraux de la première moitié du XVIe siècle conservés en Belgique. Province du Hainaut 1: La collégiale Sainte-Waudru Mons* (Namen 2000), 77–78.

73 Zoals bij de glasgift voor Scheut in 1516 wordt vermeld ‘pour don qui luy [Karel MD] et madame sa seur en ont fait’ (voor een schenking die hij en mijn vrouw zijn zuster hebben gedaan). ADN B 2251 f. 353r.

74 ADN B 2251 f. 353r.

Afb. 3: Glasraam van Willem van Croÿ (†1521) en Maria-Magdalena van Hamal (†1540), met de stichtersportretten en bijbehorende heraldiek rond de voorstelling van Maria-Hemelvaart, ca. 1511, Bergen (Henegouwen), Sint-Waltrudiskerk (foto © IRPA/KIK, Brussel)

van Margareta van Oostenrijk een Brusselse glazenier vanwege een glas (nr. 5) dat Ferdinand aan de kartuizers had gegeven. Deze late betaling is overigens goed te verklaren vanuit het itinerarium van Ferdinand die zijn eerste levensjaren in Spanje doorbracht en pas tussen maart 1518 en maart 1521 voor het eerst door de Nederlanden reisde.⁷⁵ Hoe de financiering van de overige vorstelijke vensters in de pandgang tot stand is gekomen, is niet duidelijk.

75 ADN B 2294 f. 274r. Ferdinand trof zijn broer Karel juist in juni 1520 regelmatig en hij verbleef zelf toen veel in Brussel en omgeving (Groenendaal en Tervueren). Zie over zijn itinerarium R. Fagel, 'Don Fernando in den Nederlanden. Die Jugendjahre eines spanischen Prinzen', in: M. Fuchs, A. Kohler ed., *Kaiser Ferdinand I. Aspekte eines Herscherlebens* (Münster 2003), 35-60, aldaar 46, 59.

Tot zijn collega's en de vorstelijke familie had Micault directe toegang. De vraag is hoe hij te werk is gegaan om de andere schenkers te overtuigen. Daarvoor moeten we terugkeren naar de evenementen die in 1515 en 1516 te Brussel plaats vonden. Tijdens de huldigungsreis in 1515 werd Karel vergezeld door een groot gevolg waarvan in ieder geval zijn eerste en tweede kamerheer Willem van Croÿ en Anton van Lalaing deel uit maakten. Croÿ, heer van Chièvres, was een belangrijke vertrouweling van Karel. Niet voor niets staat hij als schenker van glas 7 in de pandgang vermeld, het eerste glas na de zes vorstelijke vensters. Croÿ was in 1509 als leermeester van Karel aangesteld en hij haalde toen de jonge prins naar Brussel, weg bij zijn tante Margareta uit het veilige Mechelen.⁷⁶ Anton van Lalaing (glas 8) maakte ook al in een vroeg stadium deel uit van Karels hofhouding.

Micault kon zijn wervingswerk onder deze topedelen niet alleen verrichten gedurende de huldigungsreis maar vooral ten tijde van het Vlieskapittel, toen zij namelijk geruime tijd in Brussel verbleven. Negen vliesridders, waarvan er zeven op dit kapittel tot de orde werden toegelaten, vinden we terug onder de schenkers van Scheut (zie bijlage 5). De heren van Nassau, Kleef-Ravenstein, Egmond en Croÿ hadden bovendien allemaal in de tweede helft van de vijftiende eeuw een eigen representatieve woning in de buurt van het hertogelijk paleis op de Coudenberg. In Mechelen en Brussel waren de centrale instellingen van de Bourgondisch-Habsburgese monarchie gevestigd en op deze manier zaten ze dicht bij het politieke machtscentrum. Bij deze edelen kon Micault bij wijze van spreken gewoon aankloppen. Bovendien bezaten diverse edelen belangrijke heerlijkheden in Brabant, de zogeheten baanderijen, zoals Aarschot, Breda, Gaasbeek en Cranendonk (zie bijlage 5).⁷⁷ Deze baanderheren speelden van oudsher een belangrijke militaire en later meer politieke rol in het hertogdom en waren het gezien hun status ook verplicht zich te manifesteren.

In ieder geval is de hoge adel van Brabant de dominante categorie binnen de grootste schenkersgroep van Scheut. Voor deze topedelen moet dit klooster een ideale bestemming zijn geweest. Zij konden voor relatief weinig geld een glasraam financieren en daarmee hun band onderstrepen met de Bourgondisch-Habsburgse dynastie die dit klooster vanaf de stichting patroneerde. De edelen sloten zich aan bij de vorstelijke patronage maar waren zeker ook bezorgd om hun zielenheil. Deze mix van zorg om memorie, het tonen van afhankelijkheid aan de dynastie en het etaleren van status via glasmecenaat was niet alleen in Scheut te bewonderen maar ook in andere prestigieuze kerken en kloosters van de Nederlanden. Op de gebrandschilderde glazen in de Sint-Waltrudis te Bergen, Henegouwen (zie afb. 3), in de Zavel te Brussel en in het Windesheimerconvent Rooklooster bij Brussel zien we dezelfde vorstelijke en hoge adellijke schenkers van wie sommigen hoge geestelijke ambten bekleden (zie bijlage 5): Croÿ, Lalaing, Nassau en Kleef.

76 H. Soly, J. van de Wiele ed., *Carolus. Keizer Karel V 1500-1558* (Gent 1999), 197.

77 Zie de zogeheten bannierenboom in een gedrukte Brabantse kroniek van 1500 waar in totaal achttien baanderheren genoemd worden. J. Tigelaar, *Brabants historie ontvouwd. Die alder excellenste cronyke van Brabant en het Brabantse geschiedbeeld anno 1500* (Hilversum 2006), 43 (afbeelding bannierenboom); CD-rom in bijlage f. a5v.

Toch zijn er duidelijke verschillen tussen de glasschenkeningen voor Scheut en die voor de genoemde kerken. Zoals gezegd waren de glazen in Scheut voor een veel beperkter publiek te zien dan in de parochiekerken. Tegelijkertijd waren er veel meer glazen ‘beschikbaar’ dan in de koren van de grote parochiekerken. De glazen in de pandgang waren daarnaast relatief klein en dus veel goedkoper dan die in de kerken; terwijl een glas in een grote kerk in de Nederlanden in de eerste decennia van de zestiende eeuw al gauw een bedrag van tussen de 150 en 200 lb. vergde,⁷⁸ voldeed voor het glas van Ferdinand in de pandgang, zoals we hebben gezien, de som van 26 lb. Een glasschenking in Scheut was daarmee bereikbaar voor een veel grotere en minder exclusieve groep dan in de kerken van Bergen en Brussel.

Tot de adellijke middencategorie van schenkers behoren de heren Jeroen van der Noot, kanselier van Brabant (glas 14), Anton van Mastaing (glas 15), Anton van Assche (glas 19) en Philips Cottereau (glas 20). Bij dit laatste glas vermeldt Tourneur dat Cottereau dit schonk ‘tot memorie zijnder moeder, daer begraven’.⁷⁹ Cottereau’s grootvader was afkomstig uit Bourgondië en was lijfarts van Philips de Goede door wie hij in 1434 per brief in de adelstand werd verheven. Zijn vader Robert behoorde al vroeg tot de hofhouding van Karel van Charolais die hem tot ridder sloeg nadat hij zijn heer het leven had gered bij de slag van Monthléry in 1465. Robert verwierf diverse ambten en heerlijkheden in Brabant en zijn nageslacht zou stevig geworteld raken in het hertogdom.⁸⁰ De integratie van de Cottereaus in Brabant werd gesymboliseerd door hun hechte band met Scheut: Philips’ broer Adolf deed in 1492 zijn professie ‘aensiende de bruescheyt des levens der werelt, die zekerheit der doot van den menschen ende die ontekerheit des tijts der selver’.⁸¹ Zoals gezegd werd zijn moeder, Margareta Herdincx (†1494)⁸², in de pandgang begraven evenals zijn neef Karel de Groote (†1485), kanselier van Brabant en stichter van een cel in het klooster (afb. 4), en zijn tante Maria van Cottereau (†1506).⁸³ Bij de lokale adel was meer dan bij de bovengewestelijke aristocratie de band met het klooster niet beperkt tot het individu maar strekte deze zich uit tot de hele familie. Dat gold niet alleen voor Cottereau- De Groote. Zo had de vader van Anton van Mastaing in 1479 een cel gesticht⁸⁴ terwijl zijn zoon een glasraam schonk in de pandgang gesitueerd tegenover deze cel.

78 Op basis van de vorstelijke schenkingen in deze periode. Zie tabel 1 in Damen 2005, 150.

79 KB 3-Gravenhage ms. 71 G 25 (894), f. 135r. Cottereau wordt niet genoemd onder de schenkers in het beeldprogramma Scheut. Daar volgt direct na Anton van Assche trespriester Jacob Grenet. MBZB, Archiefdienst dossiernr. 245 f. 20-21.

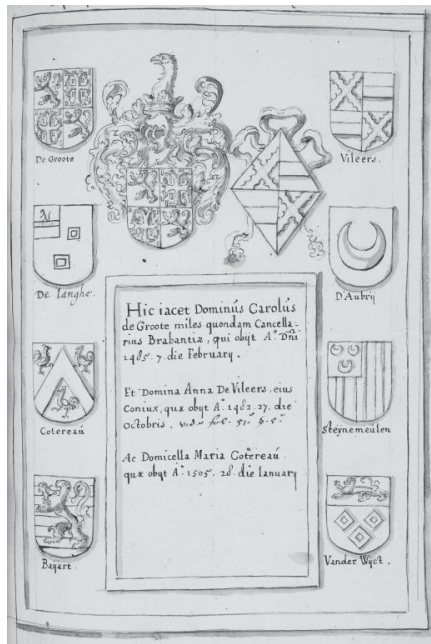
80 Sommé 1998, 314-315; W. Paravicini, ‘Soziale Schichtung und soziale Mobilität am Hof der Herzöge von Burgund’, in : idem, *Menschen am Hof der Herzöge von Burgund* (Stuttgart 2002), 371-426, aldaar 393.

81 Zie zijn testament in ARAA, KA inv. nr. 11589 f. 201r, gedateerd op 4 februari 1492. Hierin vestigt hij een erfrente van 50 Rijns gulden ten bate van het klooster op zijn heerlijkheid Cobbehem die toeviel aan zijn ‘werelijcken oir ende erfgename’. Hij overleed op 30 mei 1527. Zie De Grauwe, Timmermans 1992, 255.

82 Wauters 1855-I, 441.

83 P. de Win, ‘De kanseliers van Brabant in de vijftiende eeuw’, *Handelingen Koninklijke kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen* 111 (2007), 69-192, aldaar 110-111, 140-142. Voor het stichten van de cel ‘metter costelicker galileen van witten steenen, welcke celle es die eerste gedect met scalien’ (= leien) en zijn graf daarvoor zie KB 3-Gravenhage ms. 71 G 25 (894), f. 162r-v.

84 KB 3-Gravenhage ms. 71 G 25 (894), f. 162v. Mastaing was een Henegouwse familie. Zowel Jacob als Anton zijn baljuw van Edingen geweest. Vriendelijke mededeling Véronique Flammang. De band tussen Edingen en Scheut bestond blijkbaar nog steeds in de zestiende eeuw.

Afb. 4: Tekening van de grafzerk van Karel de Groot (†1486), oud-kanselier van Brabant, en zijn echtgenote Anna van Villers (†1482). KB Brussel ms. 5764 f. 64r

De edelen vormen nog net voor de hoge geestelijke gezagsdragers, van wie de meesten overigens ook uit adellijke families afkomstig waren, de grootste groep van schenkers. Het is natuurlijk de vraag of en hoe Micault als topambtenaar ook bij de geestelijkheid kon bemiddelen. Waarschijnlijker hebben de prior zelf, Mathias Tsergoossens⁸⁵, en de bisschop van Kamerijk, het bisdom waaronder Scheut viel, hierin een doorslaggevender rol gespeeld. Tourneur besteedt niet voor niets veel aandacht aan de activiteiten van Jacob van Croÿ, bisschop (en sinds 1510 tevens hertog) van Kamerijk. Volgens de kronieker had Croÿ in zijn jonge jaren het plan opgevat om toe te treden tot het kartuizerklooster van Herne bij Edingen. Op een dag, hij was toen nog prothonotarius, had hij de *vicarius* van dat klooster hierover advies gevraagd. Die raadde hem aan om niet toe te treden tot het klooster 'om zijn teericheyt' en hij voorspelde Croÿ toen een carrière als een belangrijk prelaat. Aldus geschiedde. Toen hij eenmaal tot bisschop van Kamerijk was gewijd⁸⁶, bracht hij volgens Tourneur nog op dezelfde dag een bezoek aan de kartuis te Leuven.⁸⁷

85 Geboren in Brussel in 1451, werd prior in 1487 en overleed op 10 april 1517. De voltooiing van de pandgang zal hij niet meer hebben meegemaakt, ook al beweert Tourneur van wel. Dat zal zijn gebeurd onder zijn opvolger Jan Meerhout die prior was tot aan zijn dood in 1550. Soenen 1972, 1403-1405.

86 Teericheit: tengerheid of geringe weerstand. Hij werd op 22 oktober 1502 gekozen en volgens Cools nam hij op 27 mei 1504 'bezit van zijn bisdom'. H. Cools, *Mannen met macht. Edellieden en de Moderne Staat in de Bourgondisch-Habsburgse landen (1475-1530)* (Zutphen 2001), 313.

87 KB 's-Gravenhage ms. 71 G 25 (894), f. 132r-133r.

Uit het relaas komt de goede band van Croÿ met de kartuizers naar voren. In 1511 financierde hij de cel genummerd Q met een bedrag van 1140 Rijns gulden. Recht voor deze cel zouden zijn executeurs-testamentair de glazen 26 en 27 van de pandgang laten uitvoeren. Maar dat waren zeker niet de enige ‘grootte duechden’ die Jacob voor het klooster had verricht volgens Tourneur. De bisschop had altijd een luisterend oor als de prior of de procurator hem bezochten ‘dwelck dickmael te doen was’ en ook al had hij dan voorname gasten aan tafel dan mochten zij altijd ‘sijnder zijden zitten’.⁸⁸ De bisschop bood de prior op deze manier toegang tot zijn netwerk. Het is niet uitgesloten dat hieruit schenkingen zijn voortgekomen van bijvoorbeeld de abten van de twee belangrijkste cisterciënzerabdijen van Villers⁸⁹ (Waals-Brabant) en Sint-Bernardus⁹⁰ (bij Antwerpen). Ook de respons onder de zusterkloosters van de kartuizerorde in de Nederlanden was relatief hoog. Het is niet goed vast te stellen wanneer de prioren de glazen geschonken hebben. Bij de wijding van de nieuwe kerk van Scheut in 1531 waren onder andere de prioren van Utrecht, Herne, Zelem, Antwerpen, Geraardsbergen en Leuven aanwezig.⁹¹ Maar lang niet al deze prioren schonken een glas. Het waren vooral de wat verder weg gelegen kloosters die zich vrijgevig toonden: de prioren van Luik⁹², Gent⁹³, ’s-Hertogenbosch⁹⁴, Utrecht⁹⁵, Amsterdam⁹⁶ en Geertruidenberg⁹⁷ worden door Tourneur genoemd.

Mercurino de Gattinara en de glazen in de kerk (1527-1531)

De laatste belangrijke bemiddelaar voor het klooster was de uit Italië afkomstige Mercurino de Gattinara, gedoctoreerd in de rechten aan de universiteit van Turijn. Hij was een vertrouweling van Margareta van Oostenrijk bij wie hij sinds 1501 in dienst was. De Gattinara promoveerde in 1508 tot president van het Parlement van Dôle, het hoogste gerechtshof van het Vrijgraafschap Bourgondië. In 1518 benoemde Karel hem

88 KB ’s-Gravenhage ms. 71 G 25 (894), f. 131v-132r, 135v, 161r-v. Ook zijn voorganger als bisschop van Kamerijk, Hendrik van Bergen, onderhield een goede band met het klooster en had er een cel gesticht (N). Hij verbleef in 1501-1502 in het klooster en schonk toen 600 lb. bestemd voor een gebouw waarin de *libraria* zou worden gevestigd. Soenen 1972, 1403-1404.

89 Glas 42. Abt van dit klooster van 1503-1524 was Jean Regnault. Despy-Meyer e.a., *Monasticon Belge* IV-6, 1-3, 389. Hij werd opgevolgd door Philibert Naturelle die een glasraam schonk aan de Sint-Waltrudis te Bergen: Vanden Bemden 2000, 281-286.

90 Glas 28. Tourneur noemt Jacob van der Meeren die op 15 februari 1536 tot abt werd verkozen. Breugelmans, *Monasticon Belge VIII-1*, 61-62.

91 KB ’s-Gravenhage ms. 71 G 25 (894), f. 144v.

92 Glas 29. Het gaat hier om het klooster Twaalf Apostelen. Johannes Mesdach was daar prior van 1514-1519. De Grauwe, Timmermans 1999, 145-147.

93 Glas 33. Het gaat hier om het klooster Onze-lieve-vrouwe van ’s Koningsdal te Rooigem. Petrus Vasseur was daar prior van 1497-1538. De Grauwe, Timmermans 1999, 53-56.

94 Glas 36. Het gaat hier om het klooster Sint-Sophia te Constantinopel gelegen te Vught bij ’s-Hertogenbosch. Zie de database Cartusiana: <http://www.cartusiana.org/?q=node/1011>.

95 Glas 37. Het gaat hier om het klooster Nieuwlicht in Bloemendaal, gesticht door Zweder van Abcoude in 1391 bij Utrecht. Zie <http://www.cartusiana.org/?q=node/1007>.

96 Glas 35. Het gaat hier om het klooster Sint-Andries-ten-zaliger-haven.

97 Glas 38. Het gaat hier om het klooster Het Hollandse Huis, het oudste kartuizerklooster in het graafschap Holland, in 1336 gesticht door Willem van Duvenvoorde. Sanders 1990, 18-26. In het handschrift wordt daarom vermeld dat het de ‘prior van Hollant’ was die het glas schonk. Prior van 1509 tot 1521 was Willem Bibau (ibidem, 210).

tot zijn kanselier, een ambt dat hij tot zijn dood in 1530 zou vervullen. De Gattinara had in deze jaren grote politieke invloed op Karel.⁹⁸

De Gattinara had een bijzondere band met Scheut. Hij staat genoteerd als schenker van het eenendertigste glas in de pandgang maar zijn bemoeienis met het klooster ging verder dan deze donatie. Zoals boven vermeld resideerde de topambtenaar bijna acht maanden in Scheut in 1517-1518. Dat had een bijzondere reden. De Gattinara had namelijk gezworen op pelgrimage te gaan naar het Heilig Graf te Jeruzalem maar 'midts zijn ouderdom' (op 10 juni 1517 was hij 52 geworden) was hij daarop teruggekomen, althans volgens Tournieur.⁹⁹ Volgens zijn autobiografie was het echter Margareta van Oostenrijk die hem geen toestemming wilde geven voor deze pelgrimage. De Gattinara onthield zich daarop gedurende zes maanden van vlees en vis maar Margareta was niet te vermurwen; zij kon hem niet missen in het Vrijgraafschap en bovendien speelde hij een belangrijke rol in de vredesonderhandelingen met Frankrijk.¹⁰⁰ In plaats van de pelgrimstocht werd overeengekomen dat hij gedurende een half jaar zou 'penitentie doen in een cloistere' en ook 'die sepulture ons heeren' bij Milaan, een kopie van de Heilig-Grafkerk, zou bezoeken.

Het strenge kartuizerklooster, vlakbij de bestuurlijke centra Brussel en Mechelen gelegen, kwam hem blijkbaar uiterst geschikt voor, en de tijd bracht hij door 'met studeren ende bidden ende was seer exemplaer in woerden ende wercken ende geheel ootmoedich'. Tijdens deze periode heeft hij ook nog een geschrift voor Karel geproduceerd waarin hij zijn vorst een toekomst voorspelde als toekomstig wereldheerser.¹⁰¹ Hij leefde niet op kosten van het klooster maar betaalde netjes maandelijks kost en inwoning (30 Rijns gulden) voor hemzelf en twee dienaren. Het is niet duidelijk of De Gattinara in het gastenverblijf of in een cel verbleef. In ieder geval stonden de kartuizers open voor relaties met dergelijke topambtenaren. Uiteindelijk leverde dit hen grote voordelen op. De Gattinara deed na afloop van zijn verblijf een schenking van 400 Rijns gulden ter financiering van een deel van de pandgang.¹⁰² Om de waarde van dit bedrag te illustreren: in 1489 moest het klooster nog vanwege 'grootte sculden' drie kelken, twee zilveren schalen en een klein zilveren potje van de hand doen voor 188 Rijns gulden om aan zijn financiële verplichtingen te kunnen voldoen.¹⁰³

De tijd in het klooster moet een grote impact hebben gehad op De Gattinara. Het was een moeilijke periode in zijn leven waarin hij tegelijkertijd zijn baan en zijn landgoederen in het Vrijgraafschap verloor vanwege een conflict met de plaatselijke adel. Hij heeft zich in de jaren daarna ingespannen om het klooster aan te bevelen in zijn

98 Cools 2001, 210-211; A. Kohler, 'Persoonlijkheid en macht', in: H. Soly, J. van de Wiele ed., *Carolus. Keizer Karel V 1500-1558* (Gent 1999), 43-55, aldaar 45-46; Walther 1909, 30-37.

99 KB 5-Gravenhage ms. 71 G 25 (894), f. 137r. Zie ook Soenen 1972, 1405.

100 Ilse Kodek, *Der Grosskanzler Kaiser Karls V. sieht Bilanz. Die Autobiographie Mercurino Gattinaras aus dem Lateinischen übersetzt* (Münster 2004), 141-142, met name noot 338. Margareta zou zelfs nog persoonlijk bij de paus hebben geïntervenieerd om de pelgrimsgelofte om te zetten in een verblijf in een klooster. Aanvankelijk zou dat een klooster in Varallo-Sesia zijn maar het werd uiteindelijk Scheut.

101 Kodek, *Der Grosskanzler*, 14-15, 146. Hij liet het geschrift volgens zijn autobiografie aan Karel overhandigen voordat deze vanuit Vlissingen vertrok voor zijn tweede reis naar Spanje begin september 1517. Snel geschreven dus? Zie over de ideeën van De Gattinara, Kohler 1999, 49-51.

102 KB 5-Gravenhage ms. 71 G 25 (894), f. 137r.

103 KB 5-Gravenhage ms. 71 G 25 (894), f. 129v-130r.

Afb. 5: Tekening van een glasmaam met de nederdaling van de Heilige Geest, geschonken door Willem van Brussel, abt van Sint-Truiden, voor de nieuwe kerk van Scheut. Achter Willem van Brussel staat zijn patroon de heilige Wilhelmus van Maleval (afb. uit: A. Pinchart, *Archives des arts, sciences et lettres: documents inédits III*, Gent 1881)

omgeving. Zo wist hij in 1524 drieduizend gouden dukaten los te weken bij de inmiddels tot keizer gekroonde Karel voor de voltooiing van de nieuwe kerk van het klooster.¹⁰⁴ Daar moest overigens wel wat tegenover staan. Er diende voor eeuwig een dagelijkse mis worden gehouden in de kerk van Onze-Lieve-Vrouw van Scheut waarbij de op één na laatste 'collecte' (gebed) voor de keizer zou zijn. Na zijn dood zou men de op een na laatste 'collecte voer den zelve dooden lesen'. Verder moest het klooster er bij het generaal kapittel voor zorgen dat alle priesters van de kartuizerorde een aantal memoriemissen zouden lezen.¹⁰⁵ Er werden duidelijke afspraken gemaakt over de uitruil van materiële goederen voor een dagelijkse dienstverlening ter bevordering van het persoonlijke zielenheil van de keizer, waarin niet alleen Scheut maar ook de andere kartuizerkloosters van de *Provincia Theutonie* betrokken werden.

Het wekt in dit licht bezien geen verbazing dat de keizer in de nieuwe kerk, die overigens pas op 18 juli 1531 ingewijd zou worden door de suffragaan-bisschop van Kamerijk, de twee centrale glazen in het koor achter het hoogaltaar schonk met daarop de kruisdraging en de kruisiging. Het kan niet anders of Karel moet ook op deze glazen zijn afgebeeld als schenker, mogelijk samen met zijn patroon Karel de Grote, en via zijn wapenschild. De dagelijkse mis voor de keizer in de kerk werd nu visueel ondersteund door een glasraam van de weldoener, naast het reeds bestaande glas in de pandgang. Aan weerszijden van Karels glazen hadden zijn tante Margareta van Oostenrijk en zijn zus Maria van Hongarije een gebrandschilderd glas (zie bijlage 4). Bij de beschrijving van het tiende glas vermeldt Tournour dat het 'es gemaect ter memorien van Marcurinus de Gattinaria, vriendt van den convente' met daarop de Verrijzenis.¹⁰⁶ Het is niet duidelijk of Mercurino zelf nog de schenking van dit glas heeft gedaan (hij was op 5 juni 1530 overleden), of dat zijn familieleden – hij had een dochter Elisa – hiervoor zorg hebben gedragen. Of wilde het klooster zelf de herinnering aan deze bijzondere man levend houden? Hoe het ook zij, hij werd in het koor van de kerk in glas verenigd met de koninklijke familie die hij zijn hele leven trouw gediend had.

In de overige glazen van de nieuwe kerk komen enkele topedelen terug die we al eerder hebben geassocieerd met Scheut (Croÿ en Kleef, zie bijlage 5) naast enkele geestelijke hoogwaardigheidsbekleders (de aartsdiaken van Atrecht, de abt van Sint-Amandus Willem van Brussel, zie afb. 5), en de bisschoppen van Luik en Palermo. De laatste, Jan Carondelet, is misschien eerder te kwalificeren als topambtenaar in zijn hoedanigheid van hoofd van de Geheime Raad en later de Raad van State.¹⁰⁷ Het is duidelijk een exclusiever gezelschap dan de schenkers van de glazen in de pandgang maar de kerk was dan ook een locatie met meer prestige. Bovendien waren hier maar dertien glazen te vergeven. Het dertiende glas, het grootste met daarop het Laatste Oordeel, werd overi-

104 KB 's-Gravenhage ms. 71 G 25 (894), f. 141r waar specifiek wordt vermeld dat de geldschenking van Karel tot stand kwam 'door middele van Marcurinus de Gattinaria'. Zie ook Wauters 1855-I, 41.

105 KB 's-Gravenhage ms. 71 G 25 (894), f. 141r-v. Het gaat om 'een volle monachaet dat es van elcken religieus geprofessijt sesse messen oft daervoert twee souters'.

106 KB 's-Gravenhage ms. 71 G 25 (894), f. 144r, 145r-v. In totaal werden dertien glazen geschonken. Zie ook Helbig 1943, nrs. 1726-1736. De financiering van de vorstelijke glazen is niet te achterhalen via de rekeningen van de ontvanger-generaal van 1530-1532.

107 KB 's-Gravenhage ms. 71 G 25 (894), 145r-v.

Afb. 6: Zijlruik van een triptiek van Jan Micault en zijn vrouw Lievene Cats van Welle met de opwekking van Lazarus door Jan Cornelisz. Vermeyen (†1559). We zien hier Jan Micault afgebeeld als ridder (let op de helm!), evenals zijn zoon Karel direct achter hem. De rode mantel duidt mogelijk op zijn functie als tesorier van het Gulden Vlies. Het triptiek is afkomstig uit de Sacramentskapel van de Sint-Goedele te Brussel, en was waarschijnlijk besteld door zijn tweede zoon Nicolaas (te zien op de achtergrond) ter hunner memorie. Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België, Brussel (foto © IRPA/KIK, Brussel)

gens geschonken door het Brusselse stadsbestuur dat haar handen niet volledig van het klooster had afgetrokken en dit hiermee heel duidelijk liet blijken. Helaas voor de schenkers konden hun weldaden slechts tot 1580 aanschouwd worden toen het klooster met de grond werd gelijk gemaakt.

Conclusie

Jan Micault overleed op 7 september 1539. Hij werd begraven in de Sacramentskapel van de Sint-Goedele (zie afb. 7). Acht jaar eerder had hij van Karel op het Gulden-Vlieskapittel te Doornik de ridderslag ontvangen. Niet voor niets stond dan ook op zijn grafsteen vermeld dat hij 'riddre, raedt der kayserlye majesteit ende tresorier van den ordenen van den GuldenVliese' was geweest.¹⁰⁸ Zijn leven lang had in het teken gestaan van dienstbaarheid aan de Habsburgse dynastie en dat had hem in financiële en sociale zin geen windeieren gelegd. Hij had ook onschatbare diensten verricht voor het kartuizerklooster bij zijn woonplaats Brussel. Lieden als Micault, Van Edingen en De Gattinara vervulden een essentiële rol in het verbinden van verschillende netwerken. Zij konden als geen ander het klooster in contact brengen met het regerend vorstenhuis, met vermogende edelen uit de entourage van de vorst, en met ambtenaren van het Bourgondisch-Habsburgse staatsapparaat. Velen wilden graag een financiële bijdrage leveren in ruil voor een stichtersportret op een gebrandschilderd glas in de kapel, de pandgang of de kerk van het prestigieuze klooster.

Naast de zorg voor het zielenheil speelden ook andere motieven een rol. De als streng en sober bekend staande kartuizerorde verleende het klooster een exclusief karakter en dat straalde af op de schenkers. Die voelden zich persoonlijk betrokken omdat de kloosterregel of -orde hen aansprak of omdat vrienden of familieleden deel uitmaakten van de kloostergemeenschap. Maar het klooster oefende op nog een andere manier aantrekkingskracht uit. Een schenker voelde zich verbonden met andere begunstigers met wie hij graag gezien wilde worden. De verbintenis met een bepaald klooster kon daardoor bepalend zijn voor de identiteit die een schenker wilde uitstralen en het prestige dat hij of zij daarmee hoopte te verkrijgen. Hoge edelen (en geestelijken) spiegelde zich aan de vorstelijke patronage terwijl lagere edelen en patriciërs aansluiting zochten bij de top.

Onder de glasschenkers vond een verschuiving plaats die gelijke tred hield met de schaalvergroting van de Bourgondisch-Habsburgse personele unie. Tegelijkertijd is deze verschuiving illustratief voor de centrale positie die het hertogdom Brabant kreeg binnen de Nederlanden met Brussel-Mechelen als bestuurscentrum. Terwijl in Scheut aanvankelijk een scheiding te zien valt in het patronaat van enerzijds het Brusselse patriciaat en anderzijds een mengelmoes van notabelen uit kringen rond het Bourgondische hof, werd het klooster in de zestiende eeuw een brandpunt voor de *fine fleur* van het staatsapparaat waarbij vooral diverse hoge edelen met topfuncties in de hofhouding en financieel specialisten de boventoon voerden. Met de schenking van een glasraam gaven

¹⁰⁸ Koller 1971, 75.

zij niet alleen uiting aan hun vroomheid en zorg voor hun zielenheil, maar gaven zij invulling aan een bijzondere *esprit de corps*. Via het klooster werden de wereldlijke en geestelijke elites van de Nederlanden verbonden aan de dynastie.

De monniken van Scheut baden na 1477 wekelijks 'pour le salut de l'âme dudit feu mon seigneur' (voor de redding van de ziel van mijn overleden heer) Karel de Stoute.¹⁰⁹ Onder zijn naamgenoot Karel V werd dat een dagelijkse mis ter ere van de vorst. Ook Karel V werd opgenomen in de gebedsgemeenschap van het klooster en zette de bijzondere verbondenheid van de Bourgondisch-Habsburgse dynastie met de kartuizers voort. De Bourgondische en Habsburgse vorsten en vorstinnen zijn een constante factor in het Scheutse glasmecenaat geweest. Zij waren het kartuizerklooster zeer gunstig gezind. Niet alleen deden zij geldschenkingen voor de verschillende fases van de bouw van achtereenvolgens de kapel, de pandgang en de nieuwe kerk van het klooster, maar ook stichtten zij er cellen en dagelijkse missen en schonken zij ruimhartig gebrandschilderde glazen. Zij gaven zo tevens richting aan de religiositeit en de aalmoezen van hun dienaren.

109 ADN B 2218 f. 296r (betaling van 122 lb. 17 s. voor de wekelijkse mis tot een jaar na de dood van Karel de Stoute).

Bijlage 1: Lijst van schenkers van glasramen in de kapel van Scheut, 1457-1460.

Bron: A. Dullaert, *Origo sive exordium monasterii Nostrae Dominae de Gratia, ordinis Carthusiensium juxta Bruxellam*, in *Schute* in de uitgave van Reussens 1867, 98-100.

[1] Harum unam stantem retro altare beatae Virgini propriis expensis fieri fecit Carolus de Burgundia [...]

[2] Secundam vero fenestram, proxime in latere partis meridionalis stantem [...] fieri fecit praedictus dominus Joannes de Adenghen, dominus de Kestergate, ammanus de Bruxellensis [...].

[3] Tertiam vero fenestram illius lateris, solvit dominus Joannes de Potires, dominus de Archi, miles et consiliarius et camerarius praedicti Philippi ducis

[4] Quartam autem fenestram solvit et donavit quidam nobilis de Portugallia, de familia dominae Isabellae ducissae.

[5] Quintam autem fenestram ejusdem lateris meridionalis [...] solvit et donavit quidam nobilis et gratiosus juvenis, [...] Petrus de Villa, de territorio Pedismontium oriundus, filius Dominici.

Ab alia autem parte lateris occidentalis in choro Nostrae Dominae stant duae aliae fenestrae [...]

[6] unam solvit et donavit quidam civis Gandensis, nominatus Monfrandus Alaert, [...] praedicti domini Philippi ducis in suo comitatu Flandriae procurator generalis [...].

[7] Aliam autem et septimam fenestram solverunt et donaverunt Guilhelmus de Pape, nobilis, et Joannes Blankaert, mercator, vices et incolae Bruxellenses.

In choro autem fratrum, partim ex choro beatae Mariae sumpto, sunt factae in latere meridionali tres fenestrae vitrae [...].

[8] Quarum primam versus altare solvit Maria de Vorda, relicta quondam Guilhelmi Mazensel, [...] avia uxoris meae.

[9] Secundam autem fenestram, proxime stantem, fieri fecimus et solvimus Catharina Bogaerts, mea conthoralis, et ego.

[10] Tertiam autem fenestram fieri fecit et solvit domicella Margareta de Mazenseele, mater uxoris meae.

[11] A latere autem opposito a parte occidentali factae sunt in eodem choro duae fenestrae vitreae, aequalis formae, donatae et solutae per Johannes de Lovanio et Johannes Mosselman, carnifices, et

[12] Judocus Simonus, clericum guldae.

[13] Octavam quoque fenestram vitream et rotundam stant super januam, qua ex navi ecclesiae chororum intratur fratrum, fieri fecit et solvit Johannes Cambier, de arte fabрили, civis et incola Bruxellensis, ac oconomus dictae capellae, vir prudens, litteratus et astrologus.

Bijlage 2: Lijst van schenkers van glasramen in de pandgang van Scheut 1515-1550.

Bron: MBZB, Archiefdienst dossiernr. 245.

- [1] f. 1: De keyser
- [2] f. 2: De coninc van Castillen
- [3] f. 3: Hertoghe Carle
- [4] f. 4: Margareta
- [5] f. 5: Ferdinandus princeps
- [6] f. 6: Leonerea ducissa regiam Portugalum
- [7] f. 7: Cyevers, Wilhelmus Croij
- [8] f. 8: Grave de Hoogstraten oft Montigni
- [9] f. 9: Threuzorier Rouffout
- [10] f. 10: Cruybeke
- [deur]
- [11] f. 11: Scharle de Clerc
- [12] f. 12: Jan Mychaut
- [13] f. 13: Peeter Booso argentier
- [14] f. 14: Cancelier
- [15] f. 15: Maystayng
- [16] f. 17: Episcopus Leodiensis
- [17] f. 18: Ysselsteyn
- [18] f. 19: ~~Anthonijs van Asche~~ Suevenberghe
- [19] f. 20: Anthonis van Asche postmeestere
- [20] f. 21: Treezorier la guerre Jaques Gernet
- [21] f. 22 : Meester Joos de Leeveere
- f. 23-30: -
- [22]: f. 31: Emanuel Princeps Pedemontanus, filius ducis sobandit hanc dedit fenestram anno L ordinata
- [23]: f. 32: Jacobus Croy episcopus Cameracensis
- [24]: f. 32 (sic): Jacobus Croy episcopus Cameracensis

Bijlage 3: Lijst van schenkers van glasramen in de pandgang van Scheut 1515-1550.

Bron: KB 's-Gravenhage, ms. 71 G 25 (894), f.134r-136r.

Hoe dat Jan Micault den convente heeft besorcht een deel van gelasen vensteren.

Capittel lxxviii

In den jaere xv^c xv als den pandt was volmaect bij den eerweerdeghen heere Mathijs, prior, es een in't convent gecomen spaceren die eerweerdighe man Jan Micault¹¹⁰, raedt des Conincks van Spaengen ende ontfangen generael van desen landen. Doer het ingeven van God, alsoe men hoep, heeft hij gewilt datter gelasen vensteren soude gemaect worden, ende den meesten deel heeft hij besorcht ende doen maken.

[1] Die eerste es des keyzers Maximilaens.¹¹¹

[2] Die tweede Philips, coninck van Castelle etc., sone van Maximiliaen.

[3] Die derde coninck Kaerle, namaels Roomsche keyser, sone van Philips.

[4] Die vierde des hertoginnen van Savoyen, vrouwe Margarita, dochtere Maximiliaens ende Philips suster.

[5] Die v^c Ferdinandi, sone van Philips ende bruedere van Kaerle nu synde Roomsche keijser.

[6] Die vi^c Helenore, dochtere Philips, naemaels coninghinne van Vranckerycke.

[7] Die vii^c mijns heeren van Chievre.

[8] Die viii^c mijn heeren van Hoochstrate.

[9] Die ix^c meesteren Jans Ruffault, trezorier van desen lande.

[10] Die x^c mijns vrouwen van Cruybeke ende haerder suster.¹¹²

Die venstere boven die duere van den kerchove heeft gegeven Jan Cuerens, vleeschouwere.

[11] Die xi^c Karel de Clerck, trezorier van Napels.

[12] Die xii^c Jan Micault, ontfangen generael van desen landen doer wyen bicants alle desen voergaende vensteren gegeven zijn ende noch andere hiernaer volgende.

[13] Die xiii^c Peeter Bosot, heere ende meester van der rekenamer van Brabant.

[14] Die xiiii^c meester Jernonimus van der Noot, cancelier van Brabant.

[15] Die xv^c heere Anthonis van Masteyn voer die celle die heere Jacob van Masteyn, sijn vader, heeft doen maken ende gedoteert.

[16] Die xvi^c heere Eraert de Marka, biscop van Luduck ende cardinael.

[17] Die xvii^c mijne heere van Bueren.

110 In de marge: 'Jan Micault, het convent bezoekende'.

111 In de marge: 'Vensters van den pandt'.

112 Het gaat hier mogelijk om de zussen Anna en Antoinette de Baenst. Zij waren getrouwd met respectievelijk Philips van Brabant, een bastaardzoon van Philips van Sint-Pol en heer van Kruike, en Jacob van Harchies uit Henegouwen. Beide heren waren rond 1515 al lang overleden en waarschijnlijk was Anna ook al gestorven in 1512. Vriendelijke mededeling Frederik Buylaert. Zie ook zijn 'Sociale mobiliteit bij stedelijke elites in laatmiddeleeuws Vlaanderen. Een gevalstudie over de Vlaamse familie De Baenst', *Jaarboek voor middeleeuwse geschiedenis* 8 (2005), 201-251, aldaar 208.

- [18] Die xviii^e heere Maximiliaen, heere van Zevenbergen.
 [19] Die xix^e heere Anthonis van Assche.
 [20] Die xx^e heere Philips Coutereau die hij dede maken tot memorie zijnder moeder daer begraven.
 [21] Die xxi^e heere Jacob Grinet, trezorier van der oerlogen, heere van Wencourt.
 [22] Die xxii^e meester Joos de Leeveere, chirurgijn des conincx van Spangnen ende canonick van Sinter Goedelen in Brusselle.
 Dese vensters staen op d'een zijde van den pandt.

- [23] Item op d'ander zijde die eerste venster heeft doen maken Elizabeth van Frasene, moeder Firmijns Torment, religieus ende priester van den convente voer die celle S.¹¹³
 [24] Die xxiii^e Jan van Zuene, religieus van desen convente voer die celle R.
 [25] Die xxv^e de prince van Peemont, Emanuel Philibertus, nu hertoge van Savoyen.
 [26 en 27] die xxvi^e ende xxvii^e die executueren heeren Jacobs de Croy, biscop van Camerycke.
 [28] Die xxviii^e heere Jacob van der Meeren, abt van Sinte Bernaerts.
 [29] Die xxix^e die prior van Ludick.
 [30] Die xxx^e mijn heere van Nassau, camerlinck Caroli des keyzers.
 [31] Die xxxi^e Mercurinus de Gattinaria.
 [32] Die xxxii^e Anthonis, vicecancelier des conincx van Arragon.
 [33] Die xxxiii^e die prior van Ghendt.
 [34] Die xxxiiii^e mijn heere van Bevere.
 [35] Die xxxv^e die prior van Amstredam.
 [36] Die xxxvi^e die prior bij Tshertogenbossche.
 [37] Die xxxvii^e die prior van Utrecht.
 [38] Die xxxviii^e die prior van Hollant.
 [39] Die xxxix^e die postmeester te Brusselle.
 [40] Die xxxx^e die trezorier van Spaengnen.
 [41] Die xli^e mijn heere van Mingeval.
 [42] Die xlii^e den abdt van Villeers.
 [43] Die xliii^e mijn heere van Fieenes.
 [44] Die xliiii^e heere Karel uuyt Ingelant, dit es die venster des procurators celle.

113 Firmijn Torment, afkomstig uit Mechelen, deed zijn professie op 6 augustus 1510 en overleed in 1557. De Grauwe, Timmermans 1992, 260.

**Bijlage 4: Lijst van schenkers van glasramen in de nieuwe kerk van Scheut
1530.**

Bron: KB 's-Gravenhage, ms. 71 G 25 (894), f.145r-v.

Hoe dat die gelasen vensters van der kercken gegeven sijn.

Capittel lxxxiiii

- [1] Dat eerste gelas heeft gegeven Anthonis, heere van Simpie, staende boven het oxael.
- [2] Dat tweede heere Philips van Cleeven, heere van Ravesteijn.
- [3] Dat derde heere Eraert de Marka, cardinael biscop van Ludick.
- [4] Dat vierde mijn heere den biscop van Palermne, dt es het derde.
- [5] Dat vijffte vrouwe Marie, coninginne van Honaerijen.
- [6] Dat seste es gemaect in den name van Kaerle die vijffte, Roomsche keijser.
- [7] Dat zevenste es oeck desselfs keijzers achter den hoogen outaer.
- [8] Dat achste vrouwe Margareta, hertoginne van Savoyen.
- [9] Dat negenste heeren Jacobs de Croÿ, hertog van Aerschot.
- [10] Dat thiende es gemaect ter memorien van Marcurinus de Gattinaria, vriendt van den convente.
- [11] Dat ellefte des archdiaken van Atrecht.
- [12] Dat twelfste heeren Willems de Bruxella, abt van Sinte Amandt.
- [13] Dat derthiende der stadt van Brussele.

Bijlage 5: Glasschenkers uit de hoge adel, 1510-1530.

Naam en titel	Vlies- ridder sinds	Ambt rond 1517	Brabantse heerlijkheid	Scheut pand- gang 1515- 1517	Scheut kerk 1530	St. Waltrudis Bergen	Zavel Brussel	Roo- klooster
Willem van Croÿ, heer van Chièvres (†128-5-1521)	1491	Eerste kamerheer	Heverlee, Aarschot	[7]		x		x
Anton van Lalaing, heer van Hoogstraten (†1540)	1516	Tweede kamerheer	Hoogstraten	[8]		x		
Everard van der Mark, bisschop van Luik (†1530)	-			[16]	[4]			x
Frederik van Egmond, heer van IJsselstein en Buren (†1521)	-		Cranendonk	[17]				
Maximiliaan van Glymes-Zevenbergen, heer van Zevenbergen (†1522)	1516	Lid Raad van Oorlog	Zevenbergen	[18]				
Jacob van Croÿ, bisschop van Kamerijk (†15-8-1516)	-			[26, 27]		x		
Hendrik III, heer van Nassau (†13-9-1538)	1505	Lid Geheime Raad	Breda, Diest	[30]			x	x
Mercurino de Gattinara (†5-6-1530)	-			[31]	[8]			
Adolf van Bourgondië, heer van Beveren (†7-12-1540)	1516	admiraal		[34]				
Karel van Lannoy, heer van Mingoval (†23-9-1527)	1516	écuyer		[41]				
Jacob II van Luxemburg, heer van Fiennes (†12-7-1517)	1491	kamerheer		[43]			x	
Anton van Croÿ, heer van Sempy (†1546)	1516	kamerheer			[1]			
Philips van Kleef (†1528) ¹¹⁴	-		Ravenstein		[2]	x	x	x
Jan II Carondelet (†7-2-1545)	-	raadsheer			[3]	x		
Philips II ¹¹⁵ van Croÿ, hertog van Aarschot (†1549)	1516	kamerheer	Aarschot		[9]			

114 Zijn vader Adolf van Kleef had met Pasen 1469 namens Karel de Stoute de eerste steen gelegd van dezelfde kloosterkerk. Wauters 1855-1, 41.

115 In het handschrift staat 'heeren Jacobs de Croy, hertoge van Aerschot' (KB 's-Gravenhage ms. 71 G 25 f. 145r). Ik denk dat hier verwarring is opgetreden met een andere weldoener van het klooster Jacob van Croÿ, bisschop van Kamerijk. De enige hertog van Aarschot tussen 1514 en 1549 was Philips II van Croÿ. Zie Cools 2001, 196-197.

Bronnen: De glasschenkingen voor Scheut zijn overgenomen uit KB 's-Gravenhage, ms. 71 G 25 (894), f. 134r-136r, 145r. Zie ook Wauters 1855-I, 41-43. De biografische gegevens zijn ontleend aan het biografisch repertorium van Cools 2001. De overige glasschenkingen zijn ontleend aan Vanden Bemden 2000, 161, 178, 202, 217, 237, 259, 275 en Helbig 1943. De nummering van de glazen in de pandgang in het 'intekenboek' (MBZB, Archiefdienst dossiernr. 245), waarin 22 donoren opgetekend staan loopt niet helemaal synchroon met de nummering in de kroniek van Tourneur: de bisschop van Luik, Everard van der Marck, is hier glas 17 en Frederik van Egmond glas 18 (zie de bijlagen 2 en 3).